

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**

ІГНАТЕНКО Микола Миколайович

УДК: 338.43:172

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському національному університеті садівництва Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
ЄРМАКОВ Олександр Юхимович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, завідувач
кафедри економіки праці та розвитку
сільських територій.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НААН України
МАЛІК Микола Йосипович,
Національний науковий центр “Інститут
аграрної економіки”, завідувач відділу
розвитку підприємництва і кооперації;

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України
МАКАРЕНКО Петро Миколайович,
Полтавська державна аграрна академія,
завідувач кафедри економіки підприємства;

доктор економічних наук, професор
ГАВКАЛОВА Наталія Леонідівна,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
завідувач кафедри публічного
адміністрування та регіональної економіки.

Захист відбудеться “28” квітня 2016 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.832.02 у Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка за адресою: 61002, м. Харків, вул. Артема, 44, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка за адресою: 61002, м. Харків, вул. Артема, 44, читальний зал.

Автореферат розісланий “28” березня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гацько А.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні світові тенденції розвитку бізнесових структур показують, що в їх діяльності економічна результативність пов'язується з соціальною практикою, співучастю в суспільно значущих проектах. Таким чином, виробничо-економічна діяльність суб'єктів господарювання нині супроводжується соціальною відповідальністю бізнесу (СВБ). Але, як відомо, тривалий час розвиток бізнесових структур в умовах ринкового механізму господарської діяльності переслідував в якості основної мети отримання прибутків, забезпечення фінансово-економічної стійкості та ефективності з метою подальшого конкурентоспроможного функціонування, розширення своєї присутності на ринках, освоєння їх нових сегментів. Це забезпечувалося тією або іншою мірою політикою лобізму у владних інститутах щодо порядку ціноутворення на продукцію та послуги, оподаткування та митного й інших видів регулювання, насамперед на рівні великих вертикально інтегрованих та диверсифікованих фінансово-агропромислових груп, корпорацій, агрохолдингів і не завжди сприяло справедливому соціальному розподілу матеріальних та інших видів благ.

Особливої гостроти та актуальності вказані проблеми набули в аграрній сфері економіки України, на сільських територіях та в соціальній інфраструктурі села. Саме вітчизняні сільськогосподарські підприємства як основні господарюючі суб'єкти аграрної сфери зазнали найбільш радикальних і масштабних змін, пов'язаних з реформуванням відносин власності, землекористування, організації виробництва, ресурсозабезпечення та збуту готової продукції, механізмів господарювання та управління, інтеграції та корпоратизації. З однієї сторони, утворилася велика кількість селян-землевласників та домогосподарств населення і фермерських господарств, з іншої сторони – великих агрохолдингів та аграрних і агропромислових корпорацій національного й міжнародного рівнів, які орієнтовані переважно на світовий агропродовольчий ринок. Саме вони забезпечили Україні на сучасному етапі провідне місце та визнання у світі як провідного виробника та експортера продовольства на основі здійснення всебічної модернізації сільськогосподарського виробництва, впровадження інновацій, зростання капіталізації аграрної галузі в цілому.

Разом з тим, на селі повільно відбувається формування середнього класу, зменшилися доходи значної частини сільських жителів, зайнятість, рівень та якість життя. Маргіналізація сільських жителів, міграція у міста без належної освіти та гарантованої роботи також призводять до зростання соціальної напруженості у суспільстві, що потребує нагального вирішення на засадах соціальної відповідальності бізнесу. З цією метою Україна приєдналася до Глобального договору ООН про соціальну відповідальність для сталого соціально-економічного й екологічного розвитку, що охоплює усі провідні суспільні сили багатьох країн світу, які визнають соціальну відповідальність (уряди, підприємства і компанії, працівників і споживачів, громадські

організації).

У цьому контексті держава взяла на себе зобов'язання по забезпеченню належних соціальних стандартів життєдіяльності населення. Вони декларуються Конституцією країни, іншими Законами та нормативно-законодавчими актами, Указами Президента, Постановами Уряду, рішеннями міністерств і відомств, регіональних органів влади. Однак в умовах значного дефіциту державного бюджету, геополітичної та фінансово-економічної нестабільності, загроз національній безпеці, жорсткої економії грошових коштів та інших засобів і ресурсів підприємства як бізнесові структури повинні допомогти державі у вирішенні соціальних та інших проблем суспільства. Це також особливо актуально через зменшення інвестиційної привабливості економіки та ризику підприємницької діяльності для зарубіжних інвесторів

Слід зазначити, що розуміння цього важливого завдання існує на всіх рівнях управління та організації господарської діяльності – національному, регіональному, місцевому та підприємницькому (бізнесовому), але теоретичні та методологічні засади обґрунтування змісту, структури та чинників соціальної відповідальності, джерел та напрямів її здійснення, кількісні розрахунки можливих обсягів, розробка механізмів та моделей формування є практично відсутніми. Невеликим є і практичний досвід соціальної відповідальності сучасних суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки.

Найбільш відомими та глибокими дослідженнями соціальної відповідальності бізнесових структур, у т.ч. аграрних та агропромислових, відзначаються наукові публікації Д. Баюри, З. Галушки, О. Грішнєвої, А. Колота, І. Комарницького, О. Красноручького, В. Кужеля, О. Панухник, Л. Потьомкіна, О. Родіонова. У їх роботах йдеться, насамперед, про традиційні форми соціальної відповідальності – забезпечення належних умов праці, життєдіяльності та відпочинку власним працівникам або персоналу підприємств, спонсорство культурно-масових та спортивних заходів, соціальних та екологічних ініціатив та інновацій, адресну допомогу малозабезпеченим, участь у регіональних та галузевих проектах і програмах, виховних і патріотичних заходах тощо.

Теоретичне та методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження було сформовано на основі наукових здобутків І. Ансоффа, А. Аткінса, Р. Брейлі, П. Друкера, Ф. Котлера, С. Майерса, М. Портера, Д. Салівана, О. Амосова, І. Банєвої, І. Бланка, Т. Боголіб, О. Бородіної, О. Вишневської, Н. Гавкалової, О. Гаркуші, В. Гейця, І. Гончаренко, А. Даниленка, Л. Дейнеко, Н. Демчук, О. Гудзинського, О. Єрмакова, А. Заїнчковського, І. Іртищевої, С. Кваші, І. Кішака, А. Ключник, І. Кириленка, М. Кропивка, О. Котикової, Е. Лібанової, Ю. Лупенка, М. Маліка, О. Макарової, П. Макаренка, О. Непочатенко, Ю. Нестерчук, В. Онегіної, П. Саблука, І. Савенка, О. Скидана, О. Сарапіної, Н. Сіренко, Л. Транченко, К. Шапошникова, В. Шебаніна, О. Шебаніної, О. Шпикуляка, О. Шпичака, М. Хвесика, Ю. Ушкаренко, І. Червена, Г. Черевка, В. Яценка та ін. У їх роботах висвітлюються загальні питання функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів

господарювання аграрної сфери економіки, організації та управління їх бізнес-процесами, використання ресурсів та впровадження інновацій, інвестування, конкурентоспроможності, загальних стратегій та концепцій соціально-економічного розвитку.

Значний вплив на формування наукових поглядів автора справили публікації зарубіжних дослідників, класиків ринкової економіки Дж. М. Кейнса, А. Маршалла, А. Сміта, Д. Рікардо, інших сучасних авторів, особливо у частині стандартизації виробництва, встановленні сертифікатів відповідності, державного та ринкового регулювання агробізнесу, здійсненні спільної аграрної політики (САП) країн – членів Європейського Співтовариства (ЄС). Саме сукупність визначених наукових підходів допомогли сформувати основний зміст та структуру концепції розвитку й удосконалення соціальної відповідальності аграрних підприємств на перспективу.

Слід також зробити наголос на ще одному важливому аспекті дисертаційного дослідження, а саме – необхідності визначення особливого статусу соціальної відповідальності суб'єктів аграрної та агропромислової діяльності. Вони зумовлюються, насамперед, соціальною значимістю та винятковістю продовольчої продукції. На відміну від інших видів товарів та послуг підприємств будь-яких інших видів діяльності, харчові продукти та продовольчі товари споживаються людиною щоденно. Від їх якості, складу, структури, технологій виробництва залежить здоров'я нації, спосіб життя, відтворення населення. Тому вказані підприємства мають нести підвищену соціальну відповідальність за організацію основного виробництва та відповідність харчової продукції науково обґрунтованим стандартам споживання на рівні передових національних, європейських та світових вимог.

Крім цього, сільськогосподарські підприємства мають значні масштаби розміщення та розміри виробництва. З ними пов'язані організація та розвиток сільських територій, які займають понад 75 % площі країни, експлуатація та відтворення основних складників національного багатства – земельних та інших видів агроресурсів, зайнятість та добробут сільського населення, існування особливого феномену – сільського способу життя, формування генофонду української нації. Саме сільськогосподарські підприємства є основними фінансово-інвестиційними донорами всіх видів та форм життєдіяльності на селі, джерелами утворення супутніх та додаткових видів діяльності та виробництв. Їх бізнесово-виробничі процеси є також особливими, оскільки пов'язані з живими організмами, природою та відповідальністю за них, сезонністю виробництва, його циклами, ризиками внаслідок невизначеності агрокліматичних умов, коливань попиту та пропозиції на споживчих агропродовольчих ринках.

З іншої сторони, соціально відповідальним має бути не тільки підприємницьке середовище, а й усе населення. Соціальна відповідальність на основі загальнолюдських морально-етичних та культурно-світоглядних цінностей є неодмінною вимогою та метою побудови громадянського суспільства, на створення якого спрямовані всебічні реформи, які відбуваються

зараз в Україні. Отже, вона повинна стати органічною рисою кожного його члена, прищеплюватися на рівні сім'ї, дитячого садка, школи, коледжу, університету. Проте в Україні цілеспрямована підготовка спеціалістів даного профілю здійснюється не достатньо.

Вказані виклики та пріоритети, проблеми та завдання по їх вирішенню зумовили вибір теми, актуальність, теоретичну, методологічну і практичну значимість, мету, завдання, предмет і об'єкт, новизну, рівень впровадження та апробацію результатів дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт Уманського національного університету садівництва “Адаптація організаційно-економічного механізму господарювання до соціально-орієнтованих ринкових відносин АПК” (номер державної реєстрації 0101U004493) та Херсонського державного аграрного університету “Розробка напрямів розвитку економічних і фінансово-кредитних відносин й обліково-аналітичного забезпечення функціонування підприємницьких структур” (номер державної реєстрації 0111U003575). У межах першої тематики дисертантом визначено теоретичні засади функціонування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: сутність та зміст, особливості, чинники та принципи формування; розроблено методологічні засади організації – механізми та моделі здійснення, показники, критерії, індикатори та методи оцінки, визначено інструменти планування та прогнозування; здійснено аналіз джерел, стану, форм та напрямів, виявлено проблеми та тенденції забезпечення; розроблено практичні заходи підвищення, обґрунтовано стратегії управління розвитком та концепції удосконалення на перспективу. У межах другої тематики визначено вплив соціальної відповідальності на диверсифікацію та підвищення зайнятості населення; обґрунтовано форми та інструменти регулювання здійснення соціальної відповідальності; розроблено програми участі суб'єктів агросфери у розвитку соціально відповідального, у т.ч. органічного сільськогосподарського виробництва.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних і методологічних засад формування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки, розробка практичних пропозицій щодо використання механізмів і стратегій управління її розвитком та удосконаленням, що сприятиме як зростанню соціальної відповідальності агровиробників, так і підвищенню якості життя сільського населення.

Для виконання поставленої мети було сформульовано та виконано наступні *завдання*:

- обґрунтувати соціальну відповідальність як визначальну категорію та складову частину діяльності суб'єктів господарювання;
- визначити чинники, принципи та форми соціальної відповідальності;
- розробити механізми формування соціальної відповідальності та управління її розвитком на рівні суб'єктів аграрної сфери, зокрема, аграрних

підприємств та їх об'єднань;

- обґрунтувати методологічні засади оцінки соціальної відповідальності суб'єктів економічних відносин в аграрній сфері;

- визначити методи та моделі забезпечення соціальної відповідальності в агробізнесі;

- ідентифікувати особливості планування та прогнозування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери;

- здійснити оцінку ефективності діяльності суб'єктів господарювання агросфери як підґрунтя їх соціальної відповідальності, ділової репутації, рівня зайнятості, доходів та структури споживання сільського населення, розвитку соціальної інфраструктури агросфери на засадах соціальної відповідальності;

- виявити екологічні проблеми розвитку суб'єктів аграрного виробництва та можливості їх вирішення засобами соціальної відповідальності;

- розробити стратегії управління розвитком, організаційно-економічні механізми та напрями здійснення соціальної відповідальності суб'єктів аграрної сфери економіки;

- визначити впровадження технологічних та соціальних інновацій у розвитку соціальної відповідальності;

- виявити джерела та резерви фінансово-інвестиційного забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери;

- обґрунтувати концептуальні засади удосконалення соціальної відповідальності суб'єктів аграрної сфери на засадах державної підтримки та використання інституційних регуляторів;

- визначити роль та переваги державно-приватного партнерства у процесах розвитку соціальної відповідальності суб'єктів агросфери;

- розробити програми та проекти соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери у реалізації основної діяльності та розвитку громадянського суспільства загалом.

Об'єктом дослідження є процеси формування, організації, управління розвитком та удосконаленням соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування, удосконалення та розвитку соціальної відповідальності як основоположної категорії та невід'ємної частини діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи склали основні категорії, закони й концептуальні положення економіки та організації суб'єктів господарювання агросфери, управління їх бізнес-процесами і соціально-економічним розвитком. У дослідженні були використані закони, нормативно-законодавчі акти Української держави, міжнародні документи, які стосуються формування та управління розвитком соціальної відповідальності підприємств як суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки та бізнесових структур.

У дисертації були застосовані сучасні методи загальнонаукового та

економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний – при визначенні генезису й ідентифікації категорії “соціальна відповідальність” аграрних підприємств, етапів її формування, моделей здійснення в Україні та у світі; діалектичний – при виявленні причинно-наслідкових зв’язків у процесах формування соціальної відповідальності та її впливах на результати основної діяльності; SWOT-аналізу – при виявленні та групуванні (систематизації) сприятливих та несприятливих чинників формування соціальної відповідальності.

Вагоме значення мали методи системно-структурного аналізу і синтезу – при здійсненні оцінки та діагностики стану та рівня соціальної відповідальності, визначення її джерел і ресурсів, структури, форм і напрямів здійснення; статистико-економічні – при аналізі показників, критеріїв та індикаторів ефективності господарської аграрних підприємств, їх фінансово-економічної стійкості та конкурентоспроможності, систематизації напрямів соціальної відповідальності; кореляційно-регресійного та факторного аналізу – при встановленні сили впливу тих або інших чинників на здійснення соціальної відповідальності; екстраполяції, індикативного планування, прогнозування та моделювання – при обґрунтуванні заходів удосконалення соціальної відповідальності на перспективу; програмно-цільового підходу та анкетування – при розробці пріоритетних програм та проектів соціальної відповідальності, інструментальної концепції її удосконалення.

Інформаційну базу дослідження склали матеріали фінансово-економічної та нефінансової звітності сільськогосподарських підприємств й інших агроформувань, аналітичні матеріали міністерств і відомств, Державної служби статистики та її обласних підрозділів, департаментів агропромислового розвитку, економіки, соціального розвитку та зайнятості населення, культури і туризму, у справах сім’ї, молоді та спорту обласних державних адміністрацій, громадських організацій, матеріали монографічних та періодичних наукових видань, мережі Інтернет, результати анкетування та опитування, особисті спостереження автора.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що були розроблені теоретичні, методологічні, методичні положення щодо формування соціальної відповідальності суб’єктів господарювання аграрної сфери економіки, управління її розвитком, удосконалення здійсненням. Найбільш суттєвими результатами дисертації є наступні:

вперше:

- визначено категорію соціальної відповідальності як обов’язкову складову основної діяльності суб’єктів господарювання агросфери, яка, крім традиційних форм та напрямів соціального захисту працівників, спонсорської (меценатства) та волонтерської діяльності, адресної допомоги малозабезпеченим, збереження довкілля, участі у міжнародних, загальнонаціональних, регіональних і місцевих пріоритетних програмах і проектах суспільного розвитку, включає соціальну відповідальність за результати основної діяльності (виробництво якісної й екологічно безпечної

сільськогосподарської та продовольчої продукції за доступними цінами), а також утвердження науково обґрунтованих стандартів споживання продуктів харчування з метою розширеного відтворення людського капіталу;

- ідентифіковано та систематизовано чинники соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери за: функціонально-змістовним впливом – виробничо-економічні, фінансово-інвестиційні, соціологічні, демографічні, політичні, морально-етичні, світоглядні, перцепційно-психологічні; термінами дії – постійного, періодичного, тимчасового, невизначеного впливу; територією та масштабами проявів – глобальні, європейські, національні, регіональні, місцеві, локальні; ступенем регульованості – регульовані, частково регульовані, нерегульовані, суб'єктивні та об'єктивні, позитивні та негативні), а також принципи її розвитку – суспільної необхідності, гуманності, доцільності, ефективності, системності, відповідності, добровільності, безоплатності, неприбутковості, послідовності;

- обґрунтовано методологічні засади формування соціальної відповідальності аграрних та агропромислових підприємств і їх об'єднань через методи поширення (пряма грошова допомога, інвестиції, фінансування фондів, участь у заходах, франдрайзинг, тренінги, навчання, консалтинг), моделі здійснення (моно- та поліфункціональні на основі базової національної змішаної моделі) та форми надання (пряме або опосередковане);

- розроблено стратегії управління розвитком (ресурсні, маркетингові, стадій виробництва та відтворення) соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери з урахуванням механізмів здійснення – мотиваційного, фінансово- та організаційно-економічного, інституційного на засадах фінансово-економічної стійкості, корпоративної відповідальності, створення стратегічних асоціацій та альянсів, конкурентних переваг; ідентифікації напрямів впровадження (за видами діяльності, функціональним призначенням, суспільною необхідністю, ефективністю);

- обґрунтовано засоби удосконалення соціальної відповідальності аграрних підприємств шляхом державної підтримки на позабюджетній основі; розбудови інституційних регуляторів форм та напрямів (соціального захисту персоналу, меценатства та волонтерства, адресної допомоги малозабезпеченим, підтримки пріоритетних програм та проектів, франдрайзингу, дотримання стандартів та контролю основного виробництва; підготовки відповідних спеціалістів; забезпечення суспільного визнання, мотивації та стимулювання) на засадах інструментальної концепції;

- визначено провідну роль державно-приватного партнерства у розвитку та вдосконаленні соціальної відповідальності суб'єктів аграрної сфери, передусім, аграрних підприємств, через більш тісні взаємозв'язки приватних і державних структур, збільшені ресурси та розподілені ризики;

удосконалено:

- механізми соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери шляхом включення до їх складу мотивів та стимулів здійснення (етично-психологічних, культурно-світоглядних, матеріальних, моральних),

моделей та форм організації (пряма, через посередницькі фонди та інші структури), інструментів (грошові надходження, дольова участь, поставки продукції, надання послуг, навчання), економічних важелів (податкових, митних, ціноутворення, ендаументу), регуляторів (інституційних, ринкових), порядку здійснення;

- систему показників, критеріїв та індикаторів оцінки соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери через натуральні, відносні та грошові показники, питому вагу, частку у структурі витрат видатків на соціальну відповідальність; рівень участі у здійсненні добродійних заходів, у т.ч. порівняно з іншими суб'єктами господарювання (як індикатор соціальної відповідальності); частку впливу соціальної відповідальності на обсяг доходів, збільшення ринку, покращення ділової репутації стейкхолдерів;

- оцінку та діагностику джерел, ресурсів і потенціалу здійснення, складу і структури, проблем і тенденцій розвитку соціальної відповідальності через визначення економічної ефективності суб'єктів господарювання агросфери, соціальних проблем розвитку сільських територій, проблем ресурсокористування, екологізації виробництва, якості продовольчої продукції;

- обґрунтування інструментарію фінансово-інвестиційного забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери на основі підвищення їх ділової репутації, через уточнення її обсягів, можливостей надання на різних етапах функціонування бізнесу, диверсифікацію заходів та напрямів, раціональний розподіл прибутків та витрат основної діяльності, планове резервування частки у нерозподілених прибутках;

дістало подальшого розвитку:

- методичні засади планування соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств через її індикативні показники, врахування циклічності фінансово-економічного розвитку господарства країни, можливих викликів та загроз, потенціалу конкурентоспроможності підприємств-стейкхолдерів, потреб бенефіціарів; прогнозування на варіативній основі;

- ідентифікація проявів соціальної відповідальності аграрних підприємств та їх впливу на зайнятість сільського населення на основі покращення їх іміджу, збільшення фінансово-економічної стійкості, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності, покращення структури споживання та рівня життя на основі збільшення доходів внаслідок продуктивної зайнятості;

- обґрунтування імплементації заходів з розвитку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери через інноваційні форми організації (впровадження інновацій в основну діяльність та збільшення якості і доступності товарів і послуг на цій основі для споживачів, франдрайзинг), технології надання та управління, навчання персоналу та менеджменту підприємств та їх об'єднань соціально відповідальній діяльності та управлінню;

- типологія форм участі суб'єктів аграрного господарювання у пріоритетних соціальних програмах і проектах (зменшення собівартості

продовольчої продукції та збільшення її доступності; реклами здорового харчування та навчання йому дітей молочарськими, м'ясопереробними, плодоовочевими та іншими підприємствами; підтримки фермерських господарств, виробничих і обслуговуючих кооперативів, сільських територій у цілому з метою отримання органічної сировини для переробки; всебічної екологічної діяльності – від “зеленого офісу” до основного виробництва і реалізації органічної продукції; освітні та науково-дослідні програми).

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці пропозицій та практичних рекомендацій щодо удосконалення структури, джерел, ресурсів, напрямів, форм та механізмів здійснення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки, стратегій управління та концепцій її розвитку. Основні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у практичній та управлінській діяльності аграрних та агропромислових підприємств, владних структур у сфері регулювання їх функціонування та розвитку, громадських організацій з метою утвердження соціальної справедливості та формування громадянського суспільства.

Результати наукового пошуку можуть бути використані для удосконалення окремих положень законодавства, що впливає на розвиток підприємств аграрного сектору та регулює аграрну політику в Україні Комітетом Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин (довідка № 04-11/16-225 від 11.09.2015 р.); Міністерством юстиції України під час експертизи нормативно-правових актів, пов'язаних із законодавчим врегулюванням питань посилення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору (довідка № 8.2-44/405/1 від 20.11.2015 р.). Департаментом науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України прийняті до впровадження положення щодо необхідності посилення освітнього забезпечення поширення практики соціальної відповідальності в аграрній сфері економіки країни на рівні впровадження навчальних програм в освітніх навчальних закладах аграрного профілю, але й організації навчання, тренінгів для підприємців, голів сільських громад, науково-практичних конференцій, круглих столів (довідка № 37-18-4-15/1989 від 16.02.2015 р.).

Практичні рекомендації щодо розширення сукупності форм консолідованої соціальної відповідальності аграрних підприємств у частині створення виробничих і обслуговуючих кооперативів, розробки та обґрунтування програм одержання органічної сільськогосподарської сировини та продукції, їх моніторингу і контролю впроваджені у роботу Департаменту агропромислового розвитку Херсонської обласної державної адміністрації (довідки № 8-600-4/615 від 30.12.2014 р.).

Пропозиції автора щодо удосконалення інституційного забезпечення, підтримки регіональними органами влади участі аграрних підприємств в обласних та національних виробничо-економічних, соціально- й

екологічнозначимих програмах та проектах знайшли практичне впровадження у діяльності Департаменту економічного розвитку та торгівлі Херсонської обласної державної адміністрації (довідка №380-770/906-1 від 16.01.2015 р.); визначення необхідності та можливостей надання фінансово-економічної допомоги та інших форм підтримки сільських громад – у діяльність Новокаховської міської ради (довідка № 563-10 від 14.10.2015 р.).

Рекомендації щодо випуску та реалізації інноваційної та соціальної продукції як форми соціальної відповідальності основного виробництва, напрямів спонсорської та волонтерської допомоги, надання робочих місць впроваджені у практику господарювання ДП “ДГ “Каховське” Херсонської області (довідка № 352 від 27.08.2015 р.). У ПрАТ “Чумак” прийняті до впровадження практичні рекомендації щодо диверсифікації соціальної відповідальності (довідка № 118 від 04.06.2015 р.), у ТОВ “Світанок” впроваджені рекомендації щодо оптимізації бізнес-процесів у виробництві з урахуванням екологічної складової, збільшення участі у життєдіяльності сільської та районної громади (довідка № 247 від 10.09.2015 р.). У ПАТ ДМК “Таврія” прийняті рекомендації з впровадження інновацій у плані соціальної відповідальності за якість продукції, підвищення ефективності роботи працівників; розвитку супутніх видів діяльності (туристичної); впровадженні суспільнозначимих проектів і програм (довідка № 478 від 03.12.2015 р.).

Основні положення дисертаційного дослідження використовуються у навчальному та науково-дослідному процесі, у т.ч. при викладанні дисциплін “Економіка підприємства”, “Корпоративне управління”, “Менеджмент і маркетинг”, “Стратегічний менеджмент”, “Соціальна відповідальність бізнесу” в Уманському національному університеті садівництва (довідка № 20-06/546 від 23.06.2015 р.), Херсонському державному аграрному університеті (довідка № 117/12 від 29.12.2014 р.), Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка (довідка № 05-563 від 28.12.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати дисертаційного дослідження, які виносяться на захист, отримані автором одноосібно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї, положення і висновки, які є результатом особистої роботи дисертанта, його індивідуальним внеском у вирішення важливої національно-господарської проблеми – підвищення рівня та удосконалення структури соціальної відповідальності суб’єктів господарської діяльності аграрної сфери економіки. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні результати, положення та висновки дисертаційної роботи доповідалися на: Всеукраїнській науково-практичній конференції “Участь молоді в розвитку економіки та суспільства України” (м. Київ, 2010 р.); Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Wschodnie partnerstwo – 2010” (Przemysl, 2010 r.); наукових читаннях “Продовольчий комплекс України в системі макроекономічного регулювання”

(м. Київ, 2010 р.); Mezinárodní vědecko-praktická konference “Nastolení moderní vědy – 2010” (Praha, 2010 г.); симпозиумі “Стратегія розвитку фінансово-економічних та соціальних відносин: регіональний аспект” (м. Харків, 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні тенденції економічної теорії і практики: світовий досвід та вітчизняні реалії” (м. Херсон, 2010 р.); круглому столі “Нові напрями в менеджменті” (м. Київ, 2011 р.); Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Strategiczne pytania światowej nauki – 2012” (Przemyśl, 2012 г.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції “Формування конкурентоспроможності економіки: теоретичні, методичні та практичні засади” (м. Тернопіль, 2012 р.); Mezinárodní vědecko-praktická konference “Aplikované vědecké novinky – 2013” (Praha, 2013 г.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції викладачів, молодих учених та студентів “Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та фінансування” (м. Херсон, 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції “Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аудиту та аналізу: теорія, методологія, організація” (м. Херсон, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Україна – Польща: діалог культур в контексті Євроінтеграції” (м. Запоріжжя, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Інноваційні засади сталого розвитку національного господарства” (м. Кам'янець-Подільський, 2014 р.); Международной научной практической конференции “Настоящие исследования и развитие – 2015” (София, 2015 г.); Mezinárodní vědecko-praktická konference “Moderní vymoženosti vědy – 2015” (Praha, 2015 г.); International scientific and practical conference “Science and civilization – 2015” (Sheffield, 2015 г.); Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Strategiczne pytania światowej nauki – 2015” (Przemyśl, 2015 г.); Международной научной практической конференции “Найновите научни постижения – 2015” (София, 2015 г.); Mezinárodní vědecko-praktická konference “Dny vědy – 2015” (Praha, 2015 г.); International scientific and practical conference “Science without borders – 2015” (Sheffield, 2015 г.); Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Naukowa przestrzeń Europy – 2015” (Przemyśl, 2015 г.); Причорноморській регіональній науково-практичній конференції “Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні” (м. Миколаїв, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України” (м. Київ, 2015 р.); Международной научной практической конференции “Новини на научния прогресс – 2015” (София, 2015 г.); Mezinárodní vědecko-praktická konference “Přední vědecké novinky – 2015” (Praha, 2015 г.); International scientific and practical conference “Proceedings of academic science – 2015” (Sheffield, 2015 г.); Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Wschodnie partnerstwo – 2015” (Przemyśl, 2015 г.); Международной научной практической конференции “Научный потенциал на свете – 2015” (София, 2015 г.); Міжнародній науково-практичній конференції “Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України” (м. Житомир, 2015 р.); щорічних науково-практичних конференціях

професорсько-викладацького складу Уманського національного університету садівництва (2012-2015 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено у 73 наукових працях загальним обсягом 58,9 ум. др. арк., у т.ч. у 37 статтях у наукових фахових виданнях (15,7 ум. др. арк.), з них 5 – у наукових виданнях, які входять до міжнародних науково-метричних баз (3,0 ум. др. арк.), 4 – у науково-метричних виданнях інших держав (3,2 ум. др. арк.), 1 одноосібній монографії (17,9 ум. др. арк.), 1 колективній монографії (20,6 ум. др. арк.), 2 препринтах доповідей (7,5 ум. др. арк.) та 32 тезах доповідей і статей у інших виданнях (5,7 ум. др. арк.).

Структура і обсяг дисертації. Робота складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації складає 507 сторінок друкованого тексту, у т.ч. 390 сторінок становить основний текст. Робота включає 53 таблиці, 56 рисунків, 9 додатків. Список використаних джерел складається з 447 найменувань на 52 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Теоретичні засади формування соціальної відповідальності підприємств та корпорацій в аграрній сфері економіки**» обґрунтовано соціальну відповідальність як важливу категорію та складову частину діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки, визначено чинники, принципи та форми її формування, розроблено механізми здійснення та управління її розвитком на рівні аграрних та переробних підприємств й інтегрованих агроформувань.

Соціальна відповідальність підприємств аграрної сфери економіки розуміється як соціально відповідальне прийняття ними виробничо-економічних та управлінських рішень, які забезпечують не тільки їх конкурентоспроможне функціонування, економічне зростання, фінансово-економічну безпеку, але й сприяють вирішенню суспільно значимих проблем у соціальній, економічній та екологічних площинах. У складі та структурі соціальної відповідальності підприємств як суб'єктів бізнесу будь-яких галузей та видів діяльності агросфери нами розуміється та обґрунтовується принаймні чотири основні напрями: забезпечення соціальної складової мотивації та підтримки особистісного росту і удосконалення персоналу та зростання людського капіталу (у т.ч. «соціальні пакети»); добродійна діяльність у вигляді спонсорської підтримки тих або інших заходів; природоохоронна та екологічна діяльність; участь у пріоритетних суспільно-значимих програмах та проектах від місцевого до національного рівня.

У теорії досліджень та практиці здійснення соціальної відповідальності використовуються, переважно, два основні визначення: соціальна відповідальність (СВ) та корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). Ми вважаємо, що перший термін охоплює всі види бізнесових структур та є основоположним відносно другого. Проте за змістом, сутністю, завданнями,

функціями та механізмами вони є тотожними, адже корпорації, згідно чинного законодавства України, також є підприємствами. Крім того, обґрунтоване визначення категорії відповідає вимогам міжнародних стандартів щодо розуміння соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу та корпорацій, зокрема.

Необхідно зазначити, що соціальна відповідальність підприємств, як бізнесових структур в Україні, у системному вигляді та на постійній основі лише започатковується. Між тим у країнах з ринковою економікою її здійснюють майже 75,0% суб'єктів господарювання. Її стимулюванням займаються міжнародні організації, насамперед, мережа Глобальної угоди ООН з соціальної відповідальності, прийнятої у 1999 р. Згідно її вимог, зміст соціальної відповідальності охоплює також чотири складники або принципи здійснення: права людини, трудові відносини, навколишнє середовище, боротьба з корупцією.

Європейський альянс корпоративної соціальної відповідальності, створений у 2006 р. з ініціативи Європейської комісії ЄС, передбачає ідентифікацію соціальної відповідальності, як залучення соціальних та екологічних ініціатив у діяльність бізнесу. У цьому контексті варто зазначити, що соціальна відповідальність суб'єктів господарювання агросфери повинна бути більш змістовною через виняткове значення їх продукції у забезпеченні життєдіяльності населення. Вона передбачає безпосередню відповідальність за відповідність основного виробництва прийнятним нормативам і стандартам, екологію території його розміщення, якість та споживчі властивості продовольчої продукції, правдиву інформацію про її склад, чесну рекламу.

На основі SWOT-аналізу нами визначено, що соціальна відповідальність аграрних підприємств, як необхідне у всіх сенсах явище, має, крім позитивних, а саме поліпшення ділової репутації, іміджу, інвестиційної привабливості стейкхолдерів; зростання обсягів продажів, ринкової частки; довгострокові перспективи бізнесу; наявність необхідних для доброчинності ресурсів; морально-етичні зобов'язання як суб'єктів громадянського суспільства, також і негативні аргументи в частині порушення принципу максимізації прибутків, можливого підвищення цін в результаті зростання витрат на соціальну відповідальність, недостатнього рівня забезпечення звітності за витрачені кошти, можлива поява утриманських настроїв та пасивне існування серед тих, кому допомагають (табл. 1).

Отже, потрібне не тільки усвідомлення переваг соціальної відповідальності, але й подолання негативних аргументів, недовіри до бізнесу, власників, особливо на рівні великих підприємств та корпорацій агросфери, які сприймаються як нечесно утворені та байдужі до вирішення суспільних проблем. Тому чинниками формування соціальної відповідальності є морально-етична потреба в ній, значимість основної діяльності по виробництву продуктів харчування, бізнесові вигоди, необхідність побудови громадянського суспільства.

SWOT-аналіз аргументів соціальної відповідальності аграрних підприємств та корпорацій

Аргументи на користь соціальної відповідальності	
сприятливі для бізнесу довгострокові перспективи	навіть якщо короткострокові витрати у зв'язку з соціальною дією високі, у довгостроковій перспективі вони можуть стимулювати прибуток, оскільки у споживачів, постачальників і місцевого співтовариства формується привабливіший образ підприємств
наявність ресурсів для надання допомоги у вирішенні соціальних проблем	оскільки бізнес має у своєму розпорядженні значні інтелектуальні, трудові, фінансові та інші ресурси, йому слід було б передавати їх частину на суспільні потреби
морально-етичні зобов'язання поводитися соціально відповідально	підприємство є колективним членом суспільства, тому норми моралі та етики також повинні управляти його поведінкою
Аргументи проти соціальної відповідальності	
порушення принципу максимізації прибутку	направлення частини ресурсів на соціальні потреби знижує вплив принципу максимізації прибутку на мотивацію діяльності та власне її ефективність
витрати на соціальну відповідальність	засоби, що направляються на соціальні потреби, є для підприємств витратами; ці витрати, можливо, переносяться на споживачів у вигляді підвищення цін
недостатній рівень звітності широкій публіці	до тих пір, поки суспільство не розробить порядок прямої звітності йому підприємств, останні не братимуть участь у соціальних діях, за які вони не вважають себе відповідальними

Виявлено, що до особливостей формування соціальної відповідальності вітчизняних суб'єктів господарювання агросфери належать принаймні три її рівні та різноманітність форм. Це перший (базовий) рівень відповідальності за якість, відповідність та безпеку основної діяльності; другий рівень, коли до обов'язків базового рівня додається відповідальність за соціальний розвиток персоналу; третій рівень з розширенням його змісту участю у спонсорській, волонтерській діяльності, інших заходах, постійною підтримкою національних, регіональних та місцевих суспільно значимих (пріоритетних) програм і проектів.

Різноманітність форм соціальної відповідальності аграрних та інших підприємств агросфери пояснюється відсутністю її масового досвіду в Україні, а отже, належної уніфікації. Найбільш поширеними з них є соціальна відповідальність за основну діяльність, соціальний захист власного персоналу, разова або періодична участь у різних суспільних заходах, волонтерська і спонсорська діяльність, франдрайзинг, постійне фінансово-інвестиційне забезпечення суспільно-значимих проектів і програм та інші форми державно-приватного партнерства.

Механізми формування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери залежать від її чинників, рівнів, принципів прояву,

форм організації, отже, й сукупності інструментів та методів впливу. Проте в їх структурі виділяються, насамперед, організаційно-економічний, кадровий, фінансово-економічний, інституційний блоки. На наше переконання, серед них чільне місце повинен зайняти рекламно-інформаційний блок, оскільки формування соціальної відповідальності та її ефективності значним чином залежить від змісту та достовірності інформації про внутрішнє та зовнішнє середовище агробізнесу, основні бізнесові та суспільні процеси, їх взаємовплив, а також блок контролю. Структурна модель загального механізму соціальної відповідальності як синергетичної сукупності вказаних блоків (часткових механізмів) передбачає прийняття управлінських рішень щодо неї на основі системного моніторингу, рейтингових оцінок, індикативного планування та прогнозування.

У другому розділі «**Методологічні засади формування та оцінювання соціальної відповідальності**» обґрунтовано методологічні засади, у т.ч. показники, критерії, індикатори соціальної відповідальності, визначено методи та моделі її впровадження, ідентифіковано особливості планування та прогнозування соціальної відповідальності.

Визначено, що методологічні засади формування соціальної відповідальності та оцінки її ефективності охоплюють два вказані напрями (формування й оцінки) та включають показники, критерії, індикатори, методи і моделі, плани і прогнози (рис. 1). Відповідно до змісту та цілей використання, показники поділяються на кількісні та якісні, натуральні, грошові, відносні, прості та інтегровані, універсальні та часткові, статичні та динамічні; за напрямками та формами соціальної відповідальності (основної виробничо-економічної діяльності, відносно персоналу, екологічної діяльності, участі у суспільних заходах); за визначенням вони є планові, фактичні та прогнозні, рівневі та рангові. Критерій соціальної відповідальності у найбільш загальному вигляді означає співвідношення “витрати/результат” в означених чотирьох основних площинах її прояву, а також у цілому у грошовому та відсотковому вимірах.

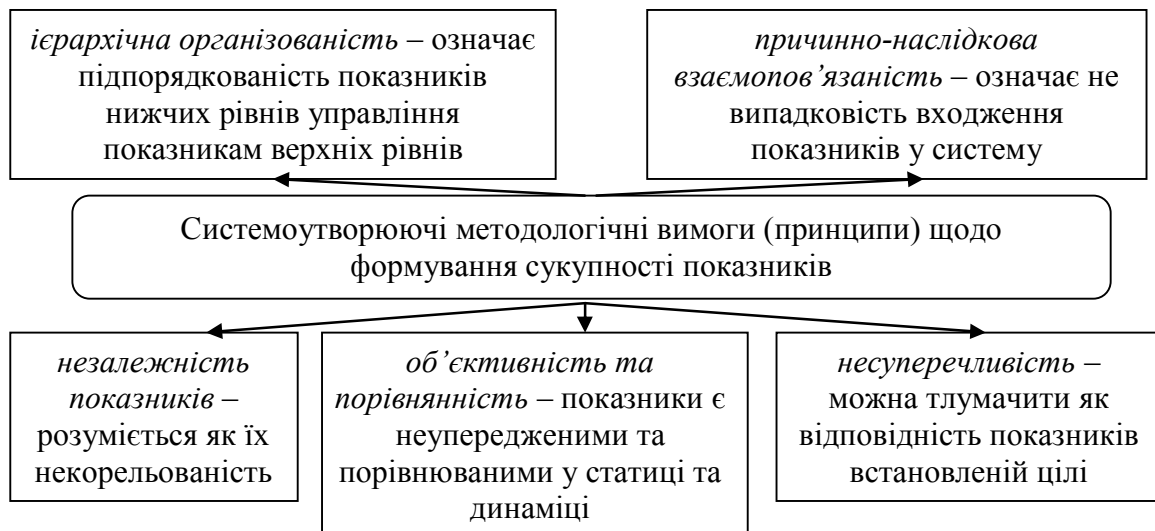

Рис. 1. Методологічні засади визначення сукупності показників здійснення та оцінки соціальної відповідальності підприємств агросфери

У методології досліджень соціальної відповідальності має значення обґрунтування та значне застосування показників джерел ресурсів та резервів соціальної відповідальності; мотивації персоналу та його стимулювання щодо соціально відповідальних дій; ризиків, викликів та чинників невизначеності; вирішення екологічних проблем; державної підтримки; фінансово-економічної стійкості, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання агросфери. В якості індикаторів соціальної відповідальності необхідно розуміти покращення тих або інших ситуацій і процесів; усунення проблем у площинах її здійснення; підвищення фінансово-економічної стійкості, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання; покращення якості і споживчих властивостей продовольчої продукції, збільшення продажів тощо.

Значною методологічною проблемою оцінки соціальної відповідальності аграрних підприємств є уніфікація показників, критеріїв та індикаторів. Оскільки соціальна відповідальність здійснюється на добровільних засадах, у довільній формі і обсягах, тому чітко визначити склад, ідентифікувати та уніфікувати суб'єкти оцінки досить важко, практично не можливо. Крім того, важливе значення мають якісні показники оцінки. Не завжди вдається уникнути й суб'єктивності в оцінках соціальної відповідальності. Так, можна завжди сказати, що є можливості зробити більше для свого підприємства, громади, суспільства, передбачити більше форм та методів, надати коштів, ресурсів. Через недостатню уніфікацію інструментів формування та оцінки соціальної відповідальності її ефективність важко порівняти на рівні окремих підприємств або їх типологічних груп, відносно наявних та використаних ресурсів, отриманих результатів.

Методи формування та розвитку соціальної відповідальності мають різний методологічний зміст. Серед них виділяються методи її безпосереднього здійснення – це може бути пряме й опосередковане (через добродійні фонди) фінансування або інвестування, метод соціальних інновацій, добродійність, волонтерство, спонсорство, фандрайзинг. Оцінка ефективності соціальної відповідальності, її результатів здійснюється на основі методів анкетування (опитування), експертних оцінок, індексних, абсолютних і відносних величин, ранжування. На основі обраних показників, критеріїв та індикаторів, методів здійснення розробляються моделі соціальної відповідальності.

Для вітчизняних суб'єктів господарювання агросфери характерними є переважно змішані моделі соціальної відповідальності, які ґрунтуються на значній участі бізнесу та держави. Основними методологічними підходами при їх здійсненні визначені проблемно-цільовий, ресурсний, маркетинговий, суспільно-економічної доцільності, морально-етичний, світоглядно-особистісний. Як правило, вони реалізуються на рівні великих підприємств. Однак, малі та середні підприємства також здійснюють заходи з реалізації соціальної відповідальності, яка може бути не такою великою за обсягами відносно великих підприємств, але значною відносно їх власних ресурсів та можливостей. Проте комунікації між великими та малими і середніми підприємствами потребують посилення. Співробітництво між ними, у т.ч. у

формі соціальної відповідальності (наприклад, товарне кредитування великим бізнесом малого, спільні маркетингові стратегії на аграрному ринку та ін.) має значні резерви та потребує подальших методологічних розробок.

Серед моделей соціальної відповідальності, до яких необхідно прагнути, слід виділити європейську як найбільш результативну у європейських країнах, до яких належить Україна. Вона також передбачає державно-приватне партнерство, державну підтримку та регулювання як значні та результативні елементи моделей. Крім того, у нас є значні традиції саме щодо участі держави у моделях СВ. Європейський та міжнародний досвід при визначенні означених інструментів соціальної відповідальності дотримується низки стандартів та керівництв. Вони знаходять все більше поширення та підтримку і в українських суб'єктів господарювання агросфери.

Система стандартів, а також звітності є підґрунтям для оцінки, аналізу, діагностики соціальної відповідальності аграрних і переробних підприємств, її планування та прогнозування. Аграрними та переробними підприємствами країни використовуються фінансові та нефінансові звіти з цією метою. Серед перших це періодична та консолідована фінансова звітність, баланс та бюджети розвитку підприємств та інших стейкхолдерів. До нефінансових звітів належать звіти про соціальну діяльність, звіт про прогрес реалізації принципів Глобального договору, звіт зі сталого розвитку, звіт за стандартом АА (Account Ability) 1000. Врахування показників, проблем та потреб функціонування аграрних і переробних підприємств, суспільного розвитку сільських громад у регіонах їх розміщення дають змогу розробити і реалізувати індикативні та стратегічні плани здійснення соціальної відповідальності як найбільш актуальні для поширення її постійної практики, а не у формі одиночних, не досить системних заходів. У межах програмно-цільового підходу доцільними є розробка та впровадження бізнес-планів, інноваційно-інвестиційних проектів і програм з соціальної відповідальності або з її елементами.

Враховуючи, що фінансово-інвестиційні джерела та ресурси є безумовним підґрунтям здійснення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери, її прогнози розробляються за песимістичним, середньозваженим та оптимістичним варіантами. При цьому беруться до уваги не тільки визначені на основі SWOT-аналізу позитивні аргументи та сторони, але, передусім, чинники невизначеності, ризики, виклики. При цьому мається на увазі як внутрішнє, так і зовнішнє бізнес-середовище функціонування підприємств.

У третьому розділі **«Оцінка та аналіз соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки»** здійснено оцінку та аналіз ефективності діяльності суб'єктів господарювання агросфери як середовища формування та розвитку соціальної відповідальності, визначено вплив соціальної відповідальності на зайнятість та продуктивність їх працівників, екологічні параметри діяльності, ресурсовикористання та органічне виробництво, ділову репутацію аграрних підприємств; виявлено

проблеми й тенденції розвитку соціальної відповідальності.

Суб'єкти господарювання агросфери є важливими системоутворюючими елементами національної економіки. Їх частка у структурі ВВП на початок 2014 р. становила 10,3%. Агроформуваннями було вироблено 15 млрд. дол. валової доданої вартості. Агропереробні підприємства займали понад 26% у структурі обробної галузі, вперше обійшовши підприємства металургії. Отже, підприємства з виробництва продовольчих товарів уже зараз продукують у 1,5 рази більше доданої вартості, ніж підприємства решти обробних галузей. Кількість аграрних підприємств у 2013 р. перевищувала 55,9 тис. одиниць (з урахуванням фермерських господарств), переробних – 9,5 тис. одиниць. В останніх було зайнято 418,7 тис. осіб, вироблено продукції вартістю 192,2 млрд. грн. та надійшло понад 21,5 млрд. грн. податків (табл. 2).

Таблиця 2

Основні виробничо-економічні показники аграрних та переробних підприємств України, 2013 р.*

Показник	Аграрні підприємства	Переробні підприємства
Кількість підприємств, одиниць	56493	9573
Обсяги виробництва, млн. грн.	100536,2	192154,1
Кількість зайнятих, тис. чол.	595,0	418,7
Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	12106	8297
Основні засоби, млн. грн.	101339	81778
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	12750,5	2265,8
Рентабельність, %	21,1	4,5

Зайнятість в аграрних підприємствах перевищила 500 тис. осіб. До цього слід додати функціонування понад 320 тис. особистих селянських господарств (ОСГ), які використовують сільськогосподарську техніку, а також понад 3,8 млн. напівнатуральних ОСГ. Загалом на 78,3% мікро- та малих агроформувань припадало лише 12,6% угідь, а на 21,7% малих та середніх – 83,3% земель. Впродовж останнього десятиріччя (2003-2013рр.) темпи росту обсягів виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах перевищили 181,4%, у переробних – 45,1%. Це відбулося за рахунок зростання продуктивності праці, насамперед, в агроформуваннях у 5,3 разів і свідчить про великі масштаби, значимість, отже, і значну соціальну відповідальність суб'єктів господарювання агросфери.

На кінець 2013 р. обсяг експорту продукції вітчизняних агроформувань досяг 17,1 млрд. дол. або 26,0% у його загальному обсязі. Проте конкурентний потенціал агросфери використовується не достатньо. Її суб'єкти господарювання займають у структурі ВВП у 2-3 рази меншу частку, ніж у співставних за ресурсами Франції, Аргентині, Канаді, Австралії. В розрахунку на 1 зайнятого та на 100 га земель виробляється значно менше продукції, ніж у країнах Євросоюзу. Це вказує на проблеми соціальної відповідальності та наявний потенціал для їх вирішення. Крім того, за межею бідності

знаходиться 16,8% сільських домогосподарств, у 48,8% з них сукупні витрати не перевищують прожиткового мінімуму. Для села характерна демографічна криза, скорочення населення за останні 10 років до 2 млн. осіб. Серед сільських жителів у віці 16-59 років 2,9 млн. осіб або кожен 3-й не працювали і не навчались. Кількість зайнятих в аграрних підприємствах продовжує зменшуватися.

У виробництві продуктів харчування країни присутні найбільші світові продовольчі корпорації, підприємства із змішаним капіталом, здійснюються значні інвестиції, відбуваються процеси концентрації виробництва, капіталізації, корпоратизації. Вони демонструють приклади соціальної відповідальності відносно власного персоналу, споживачів, інвесторів та акціонерів, маючи високий рівень рентабельності та дохідності виробництва. Малі та середні аграрні підприємства показують від'ємне значення рентабельності, отже, незначні джерела для соціальної відповідальності. Загалом на добродійну діяльність виділяється у межах 1,5-2,5% прибутків агроформувань. Її основними напрямками є відповідальність за основне виробництво, сплата податків, турбота про власний персонал, екологізація діяльності, зовнішня добродійність.

Вони реалізуються у формах оптимізації бізнес-процесів та впровадження інновацій в основне виробництво, заходах зниження собівартості, розширення асортименту, підвищення якості продовольчої продукції та її доступності для споживачів; мотивації та інноваційного навчання персоналу; участі в екологічних програмах та проектах; участі у суспільно значимих заходах, меценатстві, волонтерстві, франдрайзингу тощо. При цьому механізми державної підтримки пріоритетних інноваційно-інвестиційних проектів, інфраструктурного забезпечення інтеграційних процесів суб'єктів господарювання агросфери, стандартизації та сертифікації продовольчих товарів на якість і екологічну безпеку використовуються недостатньо.

Визначено, що значним стимулом і вагомим результатом соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери є покращення їх ділової репутації, іміджу як надійних і порядних партнерів, інвестиційної привабливості, зростання конкурентних переваг на аграрному ринку в цілому. Однак і серед науковців, і в практиці господарювання не має єдиних підходів до їх досягнення на основі соціальної відповідальності. З цією метою нами розроблена система очікувань та показників оцінки зміни ділової репутації аграрних підприємств основними стейкхолдерами – акціонерами, інвесторами, працівниками, споживачами, партнерами, владними структурами, громадськими та іншими організаціями, ЗМІ (рис. 2).

Встановлено, що для 67% вітчизняних суб'єктів господарювання формування соціальної відповідальності не є актуальним через відсутність необхідних коштів, 10% з них вважає це функцією держави, 59,8% здійснюють її переважно на внутрішньому рівні. Майже 30% підприємств мають кодекси ділової поведінки та ринкової відповідальності, але тільки 17%

з них виділили самостійні бюджети або спеціальні бюджетні статті для соціальних програм, проектів або заходів. Отже, моделі соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери перебувають у стадії формування.

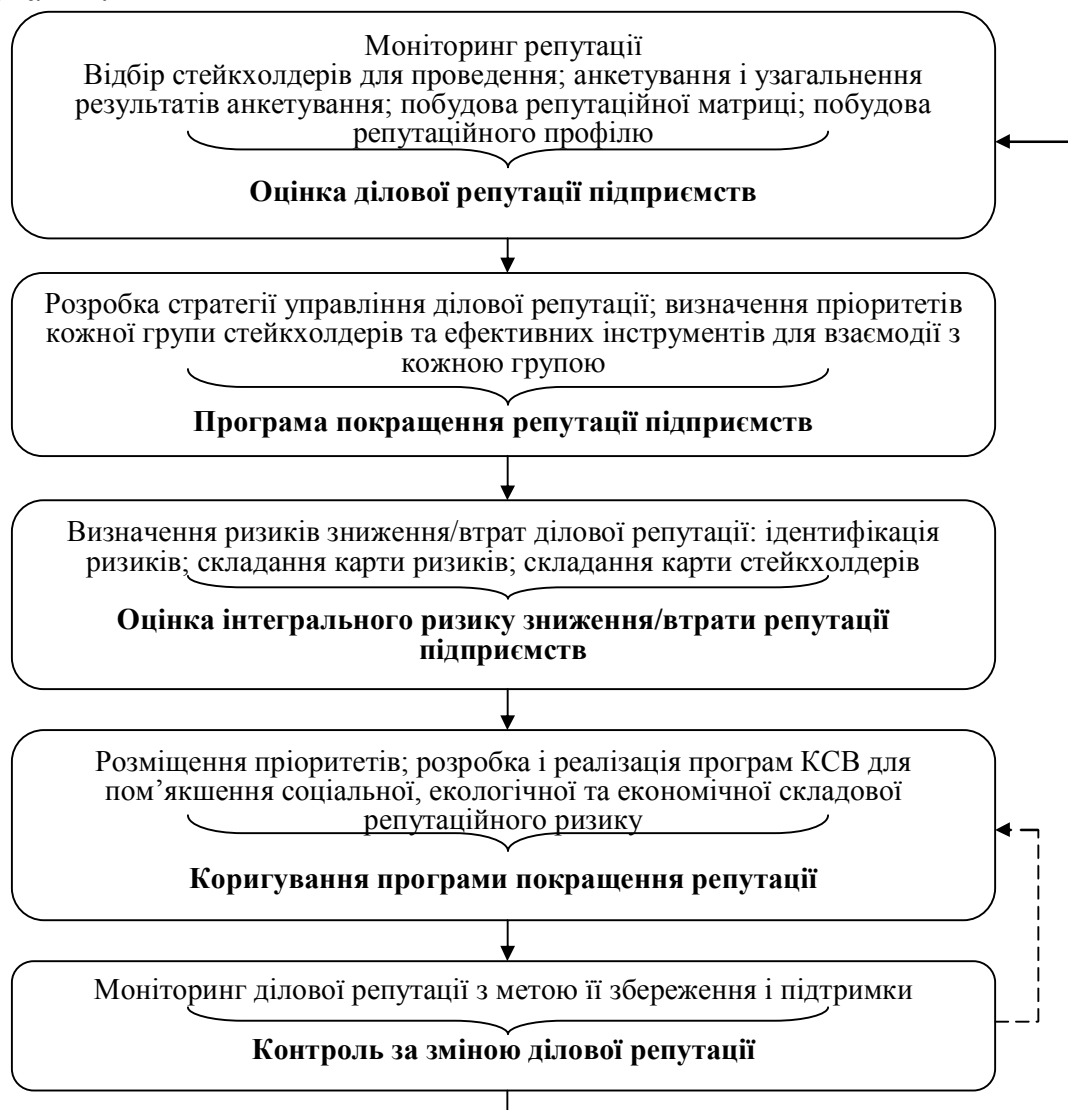

Рис. 2. Процеси управління діловою репутацією суб'єктів господарювання агросфери в контексті соціальної відповідальності

Серед проблем, які перешкоджають поширенню СВ, виділяються, крім названих, відсутність інформації про неї, необов'язковість надання нефінансових звітів про неї, слабка їх якість. Так, із 61 великих українських корпорацій, які приєдналися до Глобального договору з КСВ, 46 не представили звіти про неї. На нашу думку, основною перешкодою для здійснення соціальної відповідальності є відсутність в аграрних підприємствах не коштів, а стимулів та розуміння її важливості, визнання своїх боргів перед суспільством, недостатній контроль з боку профспілок, громадських організацій, широких верств населення загалом.

Державними інститутами також не достатньо контролюється впровадження та дотримання стандартів з соціальної відповідальності, етичне

споживання ресурсів у цілому. Зберігаються тенденції щодо її здійснення на основі внутрішніх переконань керівництва та власників. Відмінностей щодо змісту СВ між вітчизняними та провідними зарубіжними підприємствами практично не існує, проте у вітчизняній практиці вона характеризується зосередженням на вирішенні внутрішніх проблем, а потім вже екологічних та суспільних заходів. Є проблемою й має тенденцію до збереження недостатнє врахування інтересів стейкхолдерів при здійсненні соціальної відповідальності.

На нашу думку, враховуючи значну поляризацію в ефективності розвитку великих і малих суб'єктів господарювання агросфери, ця проблема вимагає нагального вирішення. Адже малі агроформування розуміються не лише як товаровиробники, - вони є основою формування середнього класу на селі, сприяють зайнятості та підвищенню добробуту населення. Тому великий агробізнес має здійснювати соціальну відповідальність, підтримуючи їх, зокрема, у формі товарного кредитування, реалізації готової продукції, використанні виробничих потужностей, розвитку кооперативних та інтеграційних процесів, впровадженні інновацій.

У четвертому розділі **«Механізми, інструменти та засоби розвитку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери»** обґрунтовано стратегії управління розвитком, організаційно-економічні механізми, інструменти та напрями здійснення соціальної відповідальності, розроблено заходи та визначено доцільність використання та впровадження інновацій з метою розвитку соціальної відповідальності та управлінні ним, виявлено резерви фінансово-інвестиційного забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери.

Визначено, що основними механізмами формування, здійснення та поширення соціальної аграрних і переробних підприємств є мотиваційний, фінансово-інвестиційний, організаційно-економічний, інституційний. У сукупності вони утворюють єдиний механізм соціальної відповідальності, мають рівновелике значення, але є потреба розуміння їх як рівновеликих складових одного цілого через те, що для кожного суб'єкта господарювання, на різних етапах його розвитку, різних моделей, форм та напрямів соціальної відповідальності пріоритетність застосування вказаних механізмів може бути різною та з неоднаковою інтенсивністю.

Оцінка та діагностика мотиваційного потенціалу соціальної відповідальності для всіх аграрних підприємств за масштабами діяльності (малих, середніх, великих) дозволили встановити, що при її здійсненні вони сподіваються на зменшення податкового тиску, лояльність влади, споживачів, гарну репутацію та рекламу. Це відрізняється від мотивації соціальної відповідальності за кордоном, де суб'єкти господарювання значною мірою орієнтуються на споживачів, збільшення продажів та суспільне визнання. На нашу думку, в умовах побудови громадянського суспільства будь-яка діяльність має бути соціально відповідальною і тоді вона обов'язково буде не лише прибутковою, але і довготривалою, оскільки матиме суспільну підтримку і визнання.

Фінансовий механізм соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери передбачає її фінансово-інвестиційне забезпечення шляхом прямого виділення грошових коштів або використання для цього благодійних посередницьких фондів, з наявністю ендаумента або без нього. Він має значення в аспекті забезпечення їх фінансово-економічної самостійності, стійкості, розподілу прибутку та визначення його частки для забезпечення СВ, бюджетування програм та заходів соціальної відповідальності. Він пов'язаний також з оптимізацією собівартості готової продукції, ціноутворенням на неї, оподаткуванням та пільгами, системою кредитування, фондового ринку, митною діяльністю. Врахування вказаних аспектів дозволяє знайти джерела, ресурси та резерви для соціальної відповідальності та вирішити проблему браку коштів на неї.

Обґрунтовано, що удосконалення організаційно-економічного механізму СВ означає збільшення її напрямів та сфер прикладання, уніфікація форм, розширення номенклатури соціальних заходів, сукупності програм та проектів, розробку моделей для аграрних та переробних підприємств у відповідності до їх галузевої (підгалузевої) спеціалізації, розмірів та масштабів діяльності, наявності фінансових та інших джерел і ресурсів, етапів та завдань циклів розвитку, національних, регіональних проблем, які потребують пріоритетного вирішення та проблем громад і територій безпосереднього розміщення або ведення бізнесу (рис. 3).

Рис. 3. Організаційно-економічний механізм та управління соціальною відповідальністю суб'єктів господарювання агросфери

Інституційний механізм потрібен для забезпечення функціонування попередніх механізмів та соціальної відповідальності в цілому. Він розуміється як сукупність різних інститутів для цього, а також нормативно-законодавчих актів вітчизняного і міжнародного рівня. Для розвитку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери в Україні його удосконалення, насамперед, передбачає узгодження з вимогами ЄС та ООН, впровадження стандартів СВ, обов'язковості надання нефінансових звітів про неї.

Інновації при здійсненні соціальної відповідальності суб'єктів господарювання найчастіше пов'язують з інноваційним навчанням та розвитком персоналу. Ми вважаємо, що у випадку аграрних та переробних підприємств і корпорацій необхідно також враховувати технічні та технологічні інновації при виробництві сировини та готової продовольчої продукції; інновації бізнес-процесів у цілому, оскільки вони пов'язані з підвищенням продуктивності праці, вивільненням працівників, необхідністю їх працевлаштування, вирішенням питань охорони природного середовища та організацією територій; інновації у складі продуктів харчування (вміст ГМО, наявність добавок для продовження термінів зберігання, зміни консистенції, барвників, підсилювачів смаку, синтетичних замінників, ін.) та їх вплив на здоров'я і відтворення населення.

У випадку соціальної відповідальності необхідно враховувати прояви свідомої або несвідомої недобросовісної діяльності. До найбільш поширених з них необхідно віднести такі, коли корпорації здійснюють гучні соціальні або екологічні заходи та програми й проекти, або надають соціальні пакети для персоналу, але виробляють синтетичні або генномодифіковані продукти харчування, приховуючи або не повністю повідомляючи про їх склад та спосіб виробництва. Тому соціальні інновації при здійсненні соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери повинні охоплювати просвітницьку та рекламну діяльність серед широких верств населення про стандарти раціонального споживання, здорову їжу та здоровий спосіб і якість життя.

У вказаних процесах особлива роль відводиться органічним господарствам. Це тим більше слушно, що за рейтингом екологічної стійкості докільля Україна займає 102-е місце серед 110 країн світу. Проте в аграрних підприємствах усіх рівнів нарощується використання гібридів насіння, генномодифікованих організмів, практично згорнутим виявилось тваринництво (1:3 в структурі виробництва продукції відносно рослинництва). Між тим ринок органічної продукції у світі досягає 100 млрд. дол. та щороку зростає на 10-15%. Органічним виробництвом займається понад 1,8 млн. агроформувань, використовуючи 37,2 млн. га земель. В Україні сертифікованими як органічні є лише 164 господарств, якими задіяні майже 290 тис. га угідь або 0,7% їх загальної площі. Враховуючи наявні земельні площі, кваліфіковані трудові ресурси, досвід органічного виробництва, аграрні підприємства на основі розвитку органічного напряму могли б забезпечити органічним продовольством не тільки власні потреби, але й європейські та світові. У плані соціальної відповідальності це означало б також покращення здоров'я, умов відтворення

населення та довкілля, збалансування структурних пропорцій у системі “рослинництво – тваринництво”, підвищення зайнятості та добробуту сільських жителів.

Фінансування та інвестування соціальної відповідальності вважається вищим її проявом. Вони можуть здійснюватися у вигляді інвестиційних проектів, бізнес-планів, товарного кредитування великими підприємствами малих, інвестування національних, регіональних та місцевих програм, фінансування одиничних або разових соціальних та екологічних заходів, франдрайзингу, надання стипендій та грантів для науковців, розробників, студентів, спеціалістів. На відміну від США, де суб’єкти господарювання виявляють найбільшу соціальну відповідальність та мають прозору фінансову звітність з її надання, у Європі, тим більше в Україні такі звіти не є традиційними (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяги інвестицій в реалізацію соціальних програм лідерів рейтингу соціально відповідальних компаній в Україні, 2013 р.

Назва компанії	Сфера діяльності	Обсяг інвестицій в реалізацію соціальних програм	Публікація соціальних звітів
Корпорація “Оболонь”	Вирощування зернових, виробництво пива та безалкогольних напоїв	1,16 млн. грн. у 2013 р.	з 2007 р.
Агропромхолдинг “Астарта Київ”	Вирощування буряку, зернових і олійних культур, виробництво високоякісного цукру та супутньої продукції (м’яса та сухий гранульований жом), а також молока і м’яса	24 млн. грн. у 2013 р.	з 2008 р.
Компанія “Carlsberg Ukraine”	Виготовлення пива, безалкогольних напоїв	1,2 млн. грн. у 2012-2013 рр.	з 2010 р.
Компанія Nemiroff	Виготовлення алкогольних напоїв	19 млн. грн. у 2010-2011 рр.	з 2011 р.

Так, вперше інформація про благодійні пожертви була оприлюднена у м. Брюссель у 2010 р. На сьогодні в ЄС функціонує понад 110 тис. благодійних фондів або один на 4,5 тис. населення. В них зайнято від 750 тис. до 1 млн. працівників, а на соціальні заходи виділяється біля 100 млрд. євро щорічно. На 2013 р. в Україні було зареєстровано понад 15 тис. благодійних фондів, або один на 3,1 тис. жителів. Але часто це громадські організації і не всі вони здійснюють саме соціальну діяльність. В Європі для відкриття такого фонду необхідно внести від 240,0 євро на Мальті до 1,0 млн. євро у Франції. У вітчизняних умовах публічна фінансова звітність з соціальної відповідальності не є обов’язковою. Тому їх фінансові потоки виміряти досить складно. Згідно експертних оцінок, найбільшими 10 благодійниками в Україні було інвестовано 452,5 млн. грн. у соціальні заходи. За рейтингом соціальної відповідальності

Україна зайняла 102-е місце у світі, а за її поширенням у формі волонтерської діяльності – друге після США, випередивши такі країни, як Німеччина та Франція (табл. 4). Це свідчить про високу загальну культуру населення та його готовність до соціальної добродійної діяльності.

Таблиця 4

Рейтинг та форми участі суб'єктів економічних відносин у соціально-відповідальній діяльності в різних країнах, 2013 р.

Місце в рейтингу	Країна	Жертвують гроші, %	Беруть участь у волонтерській діяльності, %	Готові допомогти незнайомцю, %
1	США	62	45	77
22	Німеччина	47	27	56
77	Франція	24	25	35
84	Польща	32	12	37
102	Україна	8	29	36
123	Росія	6	17	33
135	Греція	6	4	30

Безумовно, на фінансування та інвестування соціальної відповідальності впливають кризові явища. З однієї сторони, в умовах бюджетного дефіциту аграрні підприємства та добродійні фонди є помічниками держави у вирішенні суспільних проблем. З іншої сторони, вони вимушені скорочувати фінансові видатки на благодійність. Тому в якості інновацій у фінансово-інвестиційному забезпеченні соціальної відповідальності пропонується відмовитися від механізму ендаумента, розпорошення благодійних напрямів, довготривалості функціонування. Натомість пропонується зосередити фінансово-інвестиційні ресурси на вирішенні однієї або декількох пріоритетних соціальних проблем.

У п'ятому розділі **«Концептуальні засади державної підтримки та регулювання соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери»** обґрунтовано концептуальні засади удосконалення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки на засадах державної підтримки та використання інституційних регуляторів, визначено провідну роль державно-приватного партнерства у процесі здійснення соціальної відповідальності, розроблено форми участі аграрних та переробних підприємств у реалізації значимих та пріоритетних програм і проектів розвитку громадянського суспільства.

У процесі дослідження було визначено, що інституційне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки в Україні має ґрунтуватися на впорядкуванні та закріпленні її нормативно-правових та інших інститутів у відповідності до європейських та світових стандартів. Це може мати такий зміст та етапи: інституційне забезпечення умов, мотивів та стимулів формування соціальної відповідальності; інституційне забезпечення здійснення СВ (за напрямками: основна діяльність і якість продовольчої продукції, турбота про персонал, екологічні проекти, соціальні програми та заходи), її моніторингу, аудиту та

прозорості звітності; інститути державної та суспільної оцінки і схвалення соціальної відповідальності та несприйняття соціального, економічного й ресурсно-екологічного егоїзму (рис. 4).

Рис. 4. Етапи та зміст інституційного забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери з метою підвищення її ефективності

Нами встановлено, що у країні є значні здобутки та досягнення в інституційному забезпеченні соціальної відповідальності. Так, ще у 1993 р. була створена Національна рада соціального партнерства (з 2005 р. – Національна тристороння соціально-економічна рада), у 1998 р. – Конфедерація (з 2007 р. – Федерація) роботодавців України, функціонує понад 15 тис. благодійних фондів, тією або іншою мірою СВ здійснюють тисячі підприємств, прийнято цілу низку кодексів, законів, указів та постанов, які тим або іншим чином стосуються соціальної відповідальності. Значну організаційно-просвітницьку та консультативну роботу проводить Центр з розвитку КСВ (м. Київ), який об'єднує 38 компаній та є членом Глобального договору ООН з соціальної відповідальності.

Проте потребують удосконалення такі складові інституційного регулювання та розвитку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери: уточнення нормативно-законодавчої регламентації СВ та КСВ суб'єктів господарювання, діяльності благодійних фондів (у їх числі часто є громадські організації та некомерційні установи, які не займаються

добročинністю, що дозволяється існуючими нормами і законами), моніторингу й аудиту, стандартизації діяльності та звітності з соціальної відповідальності. Необхідно також залучати інститути сім'ї та сімейного й шкільного виховання, використовувати культурно-етнічні традиції й міжнародний досвід, освітні програми й тренінги з метою поширення соціальної відповідальності. Велике значення має участь суб'єктів господарювання, трудових колективів та громадськості у вдосконаленні Кодексу законів про працю, Податкового та Земельного кодексів, нормативів про безпеку харчової продукції, екологію довкілля, соціальний захист населення як основних напрямів здійснення соціальної відповідальності.

Невід'ємною частиною здійснення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери є державно-приватне партнерство (ДПП). Воно регламентується законодавством, але, на відміну від ЄС, де підприємства та корпорації можуть на 30 і, навіть, на 75-80% фінансувати здійснення соціальних програм та заходів, такого поширення не набуло. Між тим, в умовах дефіциту державного бюджету саме приватні аграрні та переробні підприємства могли б виконувати функції соціального захисту населення, вирішення екологічних проблем, виробництва соціально доступної продовольчої продукції. Такі приклади є відомими в Україні, але масовості не набули навіть серед великих конкурентоспроможних суб'єктів господарювання.

З метою їх подальшого розвитку доцільним обґрунтовується законодавче забезпечення участі у державно-приватній соціальній відповідальності регіональних та місцевих владних структур, суб'єктів малого бізнесу, громадських організацій. Велике значення має товарне кредитування великими інтегрованими переробними компаніями й корпораціями середніх і малих сировинних агропідприємств та господарств населення з гарантіями послідувочої реалізації продукції, особливо в органічному або ексклюзивному сегменті за умови її сертифікації.

З іншої сторони, державна підтримка вітчизняних суб'єктів господарювання агросфери, особливо на зовнішньому ринку, дозволила б підняти імідж країни не тільки як світового виробника сільськогосподарських, але і продовольчих товарів високої якості. Тому державно-приватне партнерство має передбачати на перспективу забезпечення соціальної відповідальності у напрямках модернізації основних засобів, технологічних процесів (понад 48% підприємців вважають їх застарілими), розширення асортименту продукції, підтвердження її якості сертифікатами та стандартами. З цією метою доцільно здійснити всебічне удосконалення форм, механізмів та моделей ДПП. У його структурі важливо передбачити широке висвітлення позитивних прикладів у ЗМІ, популяризацію в мережі Інтернет, рейтингові оцінки, що в сучасних умовах практично не практикується.

Слабку рекламу серед широкої громадськості мають масштабні соціальні та екологічні державні програми та проекти, які підтримуються у межах соціальної відповідальності аграрними і переробними підприємствами та інтегрованими агроформуваннями. Зусилля останніх зосереджені, переважно,

на регіональних та місцевих проектах і заходах розвитку сільських територій, соціальної інфраструктури, підтримці культурних подій (ДП “ДГ “Каховське”, ТОВ “Світанок”, ПАТ ДМК “Таврія”). Спонсорами суспільних заходів національного рівня виступали ПрАТ “Чумак”, завод “Данон Дніпро”, корпорації “Оболонь”, “Кока-Кола” та ін.

Повною мірою продовольча спеціалізація аграрних і переробних підприємств у плані соціальної відповідальності могла б проявитися шляхом їх участі у державних та місцевих продовольчих програмах. Очевидно, що є необхідність їх участі, поряд з мережами громадського харчування та торгівельними мережами, у програмах продовольчого спрямування – шкільного харчування, лікарняного, військового продовольчого забезпечення, які мають досить невеликі бюджети. Виробництво харчових продуктів пов’язане із значними відходами, великими обсягами використання тари і пакувальних матеріалів, водозабезпеченням. Тому велике значення має соціальна відповідальність через участь у розробці державних програм з безвідходного виробництва, утилізації відходів, зворотного водокористування та енерго- і ресурсоощадності в цілому. Це допомогло б значно розширити існуючу практику соціальної відповідальності, яка має значні резерви для удосконалення саме у визначених напрямках (рис. 5).

Рис. 5. Соціальні програми вітчизняних аграрних підприємств та їх спрямування (за результатами опитування)

Обґрунтовані таким чином пропозиції у їх взаємозв’язку та послідовному вирішенні можуть розглядатися як концептуальні засади розширення соціальної відповідальності суб’єктів господарювання агросфери на засадах державної підтримки і регулювання. З метою їх реалізації, більш точного визначення пріоритетності, ресурсної забезпеченості, можливостей консолідації зусиль та резервів кількох суб’єктів аграрного господарювання доцільно створити регіональні Центри розвитку соціальної відповідальності агробізнесу на базі департаментів агропромислового розвитку або зайнятості й соціального захисту

населення обласних державних адміністрацій. Це не потребуватиме додаткових коштів, оскільки функції моніторингу, обліку, оцінки, аудиту, планування і прогнозування, пропагування СВ, створення та підтримки відповідних інформаційних банків даних доцільно делегувати працюючим там фахівцям.

Що стосується планування та прогнозування соціальної відповідальності, то вони значно ускладнюються ризиками невизначеності умов основної виробничо-економічної діяльності. Тому доцільно зосереджуватись на короткострокових проектах та програмах з чітко визначеними метою та напрямками. Довгострокові проекти і програми, які потребують значних обсягів інвестування, доцільно вирішувати поетапно, консолідованими ресурсами кількох суб'єктів господарювання агросфери. Йдеться про нове будівництво, реконструкцію та модернізацію виробництва, надання нових робочих місць, організацію сільських територій, підтримку малого бізнесу та інші форми участі у диверсифікації економіки й зайнятості населення регіонів розміщення аграрних, переробних підприємств, інтегрованих агроформувань.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено обґрунтування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери як визначальної складової їх конкурентоспроможного розвитку в умовах динамічних виробничо-економічних інновацій, необхідності безпечного харчування населення, формування громадянського суспільства. Розроблені механізми, форми, стратегії її здійснення та поширення, інші вагомі положення та результати дають змогу зробити наступні висновки теоретичного, методологічного та прикладного змісту:

1. Соціальна відповідальність суб'єктів господарювання агросфери визначається як їх здатність сполучати основну виробничо-економічну діяльність з цілеспрямованими соціальними діями на благо власного персоналу, громадянського суспільства, охорону довкілля, реалізацію суспільно значимих програм. Серед них виробництво якісної, екологічнобезпечної та соціальнодоступної продовольчої продукції з правдивим маркуванням та відповідної встановленим стандартам обґрунтовується як основа соціальної діяльності. З огляду на виняткову соціальну спрямованість агроформувань, їх значимість в системі світового поділу праці та у структурі національного господарства, споживчому ринку, продовольчій безпеці, відтворенні населення соціальна відповідальність має бути не додатковою, побічною, а основоположною рисою їх розвитку.

2. До основних чинників розвитку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери віднесені загальнолюдські спонукальні мотиви, потреби бізнесу у забезпеченні дохідності, суспільні потреби, державні та міжнародні регуляторні стимули. Здійснювана на принципах зрозумілості, відкритості, доцільності, відповідності, професійності, системності та послідовності, соціальна відповідальність в залежності від обсягів фінансово-інвестиційних джерел, інших ресурсів, напрямів, завдань має різноманітні

моделі та форми: виробництво якісних продовольчих товарів, правдива інформація про їх склад та властивості; матеріальна турбота про персонал, його особистісне зростання; ресурсозбереження та екологобезпечне виробництво; меценатство, франдрайзинг, волонтерські дії; приватно-державне партнерство; участь у соціальних програмах та проектах.

3. Механізми формування та здійснення соціальної відповідальності на рівні суб'єктів господарювання агросфери охоплюють мотиваційні, фінансово- та організаційно-економічні, інституційні складники. В залежності від стадії формування, проблем і тенденцій розвитку, специфіки основної діяльності, власне соціальної відповідальності, вони можуть мати різну конфігурацію та структуру, направленість, терміни та послідовність застосування, забезпечують використання відповідних тактики і стратегій управління розвитком СВ. При цьому рівні управління соціальною відповідальністю – суб'єктів господарювання, місцевого самоврядування, регіонального та національного значення мають бути узгоджені між собою, діяти в інтересах стейкхолдерів та беніфіціарів.

4. Методологічні засади формування та поширення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери дозволяють здійснювати її оцінку, аналіз та діагностику шляхом моніторингу, встановлення достовірних показників, критеріїв, індикаторів, у т.ч. для здійснення аудиту та контролю, планування і прогнозування. Ступінь СВ як основоположний критерій її оцінки визначається через абсолютні, натуральні обсяги або частку соціальноорієнтованої діяльності в основній. Індикатором ефективності є відношення отриманих ефектів до здійснених витрат. Оцінка та аналіз соціальної відповідальності конкретизуються у 4-х площинах: продукції та послуг; персоналу, умов та продуктивності праці; ресурсокористування та екології; соціальних заходів, програм та проектів.

5. Методи здійснення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери передбачають пряму фінансову та продовольчу допомогу, разові виплати, інвестування, впровадження проектів та програм, соціальних заходів, утримання добродійних фондів, волонтерство, навчання, PR-акції, партнерство. Проблемами їх застосування в Україні є недостатнє інформаційне забезпечення через неопублічність звітності. Основні моделі СВ характеризуються як європейська, британська, американська, японська (азійська), змішана, пострадянська тощо за ступенем присутності державних інститутів та інституцій, а також прямої та непрямой дії (за способом фінансово-інвестиційного забезпечення). Вони узгоджуються з нормативно-законодавчими актами, стандартами з соціальної відповідальності національного та міжнародного характеру.

6. Планування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери здійснюється через врахування динаміки кількісних індикаторів та показників, якісних характеристик її проблем і тенденцій розвитку. При цьому враховується пріоритетність заходів; інтереси місцевих громад, територій розміщення підприємств, державні інтереси; можливості інтеграції та кооперування великого, малого й середнього бізнесу; показники фінансово-

економічної стійкості суб'єктів господарювання як основи СВ. Прогнозування соціальної відповідальності в умовах нестабільності суспільно-економічного розвитку, ринків, згорання діяльності і банкрутства підприємств, вивільнення працівників, інфляції і скорочення інвестицій є надзвичайно складним завданням. Тому пропонується здійснювати його за варіативним принципом.

7. Ресурси та структура соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери залежать від ефективності їх функціонування. Виявлено, що вони посідають третє місце після підприємств металургії та важкого машинобудування у структурі ВВП, бюджетоутворенні та експортному потенціалі, за вартістю основних фондів та кількістю зайнятих працівників. У структурі агропромислового комплексу їм належать перші позиції, за винятком рентабельності, показники якої є нижчими від показників сільськогосподарських підприємств. Однак фінансово-економічна стійкість характерна, переважно, для великих підприємств та корпорацій, серед малих та середніх 50% є збитковими. Тому умови формування СВ є нерівними. У 2013 р. на добročинність було витрачено понад 468 млн. грн., що становить, в середньому, 8,4 тис. грн. на одне підприємство або 10 грн. на одного жителя, що недостатньо, особливо на тлі прибутків великих корпорацій.

8. Соціальна відповідальність значним чином впливає на ділову репутацію агроформувань. Вона свідчить про їх фінансово-економічну стійкість, що позитивно впливає на інвесторів, партнерів, особливо міжнародних. Визнання у суспільстві має якісна та екологічно чиста продукція, екологічно відповідальне виробництво, участь у соціальних програмах та проектах, навчання стандартам споживання населення, що визначає їх конкурентоспроможність. Найвищим проявом соціальної відповідальності є виробництво якісної та органічної продукції, слідування ДСТУ та правдива інформація про склад, наявність ГМО у продуктах. При її здійсненні доцільно не давати приводу для недовіри, підозри нецільового використання коштів, виведення капіталів.

9. Стратегії управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери враховують результати основної діяльності, фінансово-економічні джерела, екологічні та суспільні проблеми, особисті морально-етичні якості менеджерів та власників, державну підтримку та ринкові позиції. Вони передбачають удосконалення механізмів здійснення на засадах врахування результатів моніторингу, оцінки та діагностики, аудиту і контролю попередніх управлінських рішень, SWOT-аналізу внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовища. У кожному окремому випадку доцільно застосовувати різні стратегії – маркетингові, ресурси, зростання, зменшення, стабільності та напрями розвитку.

10. Основою інноваційного забезпечення соціальної відповідальності є виробничі та соціальні інновації. Перші відповідають за оптимізацію бізнес-процесів, якість продукції, екологічні параметри діяльності, другі – за різноманітність форм та моделей здійснення власне соціальної відповідальності (виробництво так званих “зелених”, тобто екологічно чистих та безпечних

продуктів; маркетинг “добрих справ”; організація бізнес-процесів, що відповідають етичним принципам).

11. Резерви фінансово-інвестиційного забезпечення агроформувань криються у раціональному розподілі їх прибутків, скороченні представницьких та ін. непродуктивних витрат, уніфікації форм, моделей та методів, використанні спеціальних фондів під здійснення разових соціальних заходів та програм з метою концентрації ресурсів для швидкої реалізації, відмови від ендаументу у разі його наявності.

12. Державна підтримка соціальної відповідальності суб’єктів господарювання агросфери ґрунтується на використанні інституційних регуляторів у сфері безпечності продовольчої продукції, природокористування та екології, трудового законодавства та соціально-трудова відносин, соціальної відповідальності. Вона передбачає мотивацію та використання морально-етичних стимулів, стандартів, відповідних ЄС. Загалом її поширення ґрунтується на засадах інструментальної концепції організації суспільства.

13. Державно-приватне партнерство є важливою умовою, формою та методом соціальної відповідальності. Воно дозволяє об’єднати ресурси та можливості держави й агробізнесу та розподілити ризики, зробити бізнес більш відповідальним, а державні преференції – більш цілеспрямованими. Оскільки в Україні спостерігається слабкий розвиток малого бізнесу, повільне формування середнього класу на селі на його основі, державно-приватне партнерство повинне розвиватися у напрямі його підтримки через залучення великих підприємств для товарного кредитування малих, пільгове оподаткування, непрямі форми державної підтримки диверсифікації діяльності.

14. Соціальні програми є найбільш поширеною формою соціальної відповідальності великих агрохолдингів та корпорацій. Вони обґрунтовуються у напрямі одержання екологічно чистої продукції, розвитку органічного виробництва, підвищення продуктивності персоналу, розробки навчальних проектів, підтримки соціальних заходів культурно-мистецького та спортивного спрямування. Умовою успішного їх здійснення є участь представників місцевих громад та органів місцевого самоврядування, інших агроформувань.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб’єктів господарювання аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2015. – 470 с.

2. Ігнатенко М.М. Принципи та механізми державного регулювання зайнятості сільського населення / Л.О. Мармуль, М.М. Ігнатенко. – Менеджмент ХХІ ст.: проблеми і перспективи: кол. монографія. – Умань: ВПЦ “Візаві”, 2013. – 360 с. *(автору належить визначення змісту та принципів державного регулювання зайнятості в контексті реалізації заходів соціальної відповідальності аграрних підприємств).*

Статті у наукових фахових виданнях:

3. Ігнатенко М.М. Моделі та стратегії розвитку сільських територій / М.М. Ігнатенко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу : наук. жур. – №. 3 (11). – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2010. – С. 30-33.

4. Ігнатенко М.М. Ефективність використання земельних ресурсів сільських територій / М.М. Ігнатенко // Вісник ХНТУСГ: наук. вид. – Економічні науки. – Вип. 98. – Харків: ХНТУСГ, 2010. – С. 295-299.

5. Ігнатенко М.М. Інституціональні аспекти ефективного функціонування та розвитку аграрної економіки / Л.О. Мармуль, М.М. Ігнатенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я: зб. наук. пр. – Вип. 3 (60). – 2011. – С. 10-17 *(автору належить обґрунтування інституціонального забезпечення розвитку аграрного виробництва)*.

6. Ігнатенко М.М. Особливості оподаткування сільськогосподарської діяльності згідно податкового кодексу / М.М. Ігнатенко, А.В. Руснак // Таврійський науковий вісник: наук. жур. – Вип. 79. – Херсон: Грінь Д.С., 2012. – С. 321-325 *(автору належить визначення особливостей оподаткування аграрних підприємств)*.

7. Ігнатенко М.М. Напрями та інструменти державного регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва / М.М. Ігнатенко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 1 (4). – Т. 2. – Полтава: ПДАА, 2012. – С. 135-141.

8. Ігнатенко М.М. Перспективи розвитку обслуговуючих кооперативів у сільському господарстві України / М.М. Ігнатенко, О.А. Чупайленко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу: наук. жур. – №. 2 (18). – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2012. – С. 45-49 *(автору належить визначення перспектив розвитку обслуговуючих кооперативів як суб'єктів господарювання агросфери)*.

9. Ігнатенко М.М. Державне регулювання розвитку інноваційної діяльності в Україні / М.М. Ігнатенко, М.В. Гусятинський // Економіка АПК: наук.-вир. жур. – № 9. – 2012. – С. 112-117 *(автору належить обґрунтування напрямів державного регулювання діяльності)*.

10. Ігнатенко М.М. Соціальні пріоритети життєдіяльності сільського населення / М.М. Ігнатенко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 5. – Т. 3. – Полтава: ПДАА, 2012. – С. 130-134.

11. Ігнатенко М.М. Обґрунтування державної підтримки відтворення матеріально-технічних ресурсів у сільському господарстві / М.М. Ігнатенко // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вип. 130. – Серія: Економіка і фінанси. – Севастополь, 2012. – С. 90-94.

12. Ігнатенко М.М. Стратегія маркетингових комунікацій в аграрно-промисловому комплексі України / Л.О. Плахотнікова, М.М. Ігнатенко // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. – Вип. 4 (143) / наук. ред. І.Г. Манцуров. – К.: Наук.-досл. економ. ін-т, 2013. – С. 141-143 *(автору належить визначення соціально-економічної направленості стратегії комунікацій)*.

13. Ігнатенко М.М. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури аграрної сфери економіки та шляхи їх вирішення / М.М. Ігнатенко // Бізнес-навігатор: наук.-виробн. жур. – № 2 (31). – 2013. – С. 116-119.

14. Ігнатенко М.М. Трансформація структури доходів та витрат сільського населення / М.М. Ігнатенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Редкол.: Д.О. Мельничук та ін. – К., 2013. – Вип. 181, ч. 2. – С. 131-137.

15. Ігнатенко М.М. Економічний розвиток і регулювання соціальних процесів в аграрній сфері економіки / М.М. Ігнатенко // Таврійський науковий вісник. – Херсон, 2013. – Вип. 84. – С. 307-312.

16. Ігнатенко М.М. Тенденції розвитку соціальної інфраструктури сільських територій / І.В. Хлівна, М.М. Ігнатенко // Економіка та держава: міжнар. наук.-практ. жур. – № 5. – 2013. – С. 55-58 (*автору належить визначення особливостей соціально-інфраструктурного забезпечення сільських територій та обґрунтування шляхів його покращення*).

17. Ігнатенко М.М. Оцінка стандартів рівня життя сільського населення та функціонування соціальної інфраструктури аграрної сфери / М.М. Ігнатенко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу: наук. жур. – № 2 (22). – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2013. – С. 59-62.

18. Ігнатенко М.М. Стандарти та концепції соціальної відповідальності бізнесу на рівні харчових підприємств України / М.М. Ігнатенко // Науковий вісник ХДУ. – Серія: Економічні науки. – Вип. 2. – Херсон: Вид. дім “Гельветика”, 2013. – С. 69-71.

19. Ігнатенко М.М. Підвищення соціально-економічного статусу зайнятих в аграрній сфері / М.М. Ігнатенко // Бізнес-навігатор: наук.-вир. жур. – № 3 (32). – 2013. – С. 7-11.

20. Ігнатенко М.М. Нові теоретико-методологічні засади розвитку соціальної інфраструктури з метою формування альтернативних видів діяльності в аграрній сфері економіки / М.М. Ігнатенко // Ефективна економіка: [електронне видання]. – № 9. – 2013. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=9&y=2013>.

21. Ігнатенко М.М. Формування процесу управління діловою репутацією та соціальною відповідальністю харчових і переробних підприємств як складниками їх конкурентоспроможності / М.М. Ігнатенко // Науковий вісник ХДУ. – Серія: Економічні науки. – Вип. 5, ч. 2. – Херсон: Вид. дім “Гельветика”, 2014. – С. 105-108.

22. Ігнатенко М.М. Інформаційне забезпечення соціальної діяльності в аграрній сфері економіки України та її регіонів / М.М. Ігнатенко // Економіка. Менеджмент. Бізнес: наук. жур. – К., 2014. – № 1(9). – С.122-128.

23. Ігнатенко М.М. Інституційні та організаційно-економічні засоби стимулювання соціальної відповідальності бізнесу на рівні агропромислових підприємств / М.М. Ігнатенко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 2 (9). – Полтава: ПДАА, 2014. – С. 163-168.

24. Ігнатенко М.М. Удосконалення матеріально-технічного забезпечення і соціально-економічного розвитку особистих та фермерських господарств / М.М. Ігнатенко, А.А. Постол // Науковий вісник ХДУ. – Серія: Економічні науки. – Вип. 8, ч. 1. – Херсон: Вид. дім “Гельветика”, 2014. – С. 15-20 (*автору належить визначення важливості соціальних аспектів матеріально-технічного забезпечення господарського розвитку*).

25. Ігнатенко М.М. Теоретичні засади та практичні напрями формування корпоративної соціальної відповідальності аграрних та харчових підприємств / М.М. Ігнатенко // Економіка АПК: міжнар. наук.-вир. жур. – № 1. – 2015. – С. 78-83.

26. Ігнатенко М.М. Освітня парадигма соціальної відповідальності та її впровадження шляхом виконання цільових програм / М.М. Ігнатенко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 1 (10). – Полтава: ПДАА. – 2015. – С. 193-200.

27. Ігнатенко М.М. Соціальна відповідальність бізнесових структур у діяльності харчових підприємств / М.М. Ігнатенко // Економіка АПК: міжнар. наук.-вир. жур. – № 3. – 2015. – С. 65-69.

28. Ігнатенко М.М. Планування і прогнозування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // Агросвіт: наук. жур. – № 17. – 2015. – С. 31-37.

29. Ігнатенко М.М. Фінансово-інвестиційне забезпечення виробничих інновацій та соціальної відповідальності аграрних підприємств / О.Ю. Єрмаков, М.М. Ігнатенко // Інвестиції: практика та досвід: наук. жур. – № 18. – 2015. – С. 7-10 (*у її межах автору належить визначення особливостей та джерел інновацій у контексті здійснення соціальної відповідальності*).

30. Ігнатенко М.М. Здійснення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки на основі державно-приватного партнерства / М.М. Ігнатенко // Економіка та держава: наук. жур. – № 9. – 2015. – С. 74-76.

31. Ігнатенко М.М. Проблеми та перспективи підвищення зайнятості сільського населення на засадах соціальної відповідальності агробізнесу / М.М. Ігнатенко // Ефективна економіка: [електронне видання]. – № 12. – 2015. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=12&y=2015>.

32. Ігнатенко М.М. Організаційно-економічний механізм соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки та його використання в управлінні її розвитком / М.М. Ігнатенко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 2 (11). – Полтава: ПДАА. – 2015. – С. 177-184.

33. Ігнатенко М.М. Становлення стратегічного управління соціальною відповідальністю суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: наук. жур. – Серія “Економіка і менеджмент”. – Вип. 12 (66). – Суми: СНАУ. – 2015. – С. 163-168.

У зарубіжних та вітчизняних періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

34. Ігнатенко М.М. Регулювання впливу структурних зрушень на конкурентоспроможність аграрного виробництва / М.М. Ігнатенко, Д.В. Круковський, І.І. Яровий // Scientific journal of academic research “Black sea”, economic science, ISSN: 1987-6521, E-ISSN: 2346-7541 Part A. December 2013. – С. 73-78 (автору належить визначення завдань та функцій регулювання структурних зрушень, зокрема, в частині реалізації заходів соціальної відповідальності суб'єктів).

35. Ігнатенко М.М. Этапы и содержание корпоративной социальной ответственности бизнеса на уровне пищевых предприятий / М.М. Ігнатенко // Балтийский гуманитарный журнал. – Калининград, 2015. – № 1 (10). – С. 172-175.

36. Ігнатенко М.М. Социальная ответственность как фактор увеличения эффективности и конкурентоспособности пищевых предприятий / М.М. Ігнатенко // Карельский научный журнал. – Петрозаводск, 2015. – № 1 (10). – С. 121-123.

37. Ігнатенко М.М. Динаміка та взаємозв'язок капітальних інвестицій, прибутковості та рівнів соціальної відповідальності харчових підприємств України / М.М. Ігнатенко // Молодий вчений: наук. жур. – № 6 (21). – Ч.1. – 2015. – С. 99-104.

38. Ignatenko M.M. The ecological component of the social responsibility of economic subjects of the agrarian economy of Ukraine: peculiarities of formation, the principles of formation and prospects of implementation / М.М. Ignatenko // Economics, Management, Law: current state and perspectives of development: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne. Australia, 2015. – С. 91-97.

39. Ігнатенко М.М. Управління органічним виробництвом аграрних підприємств на засадах здійснення соціальної відповідальності / М.М. Ігнатенко // Економіка і фінанси: наук. жур. – Дніпропетровськ, 2015. – № 12. – С. 4-11.

В інших наукових виданнях:

40. Ігнатенко М.М. Організаційно-економічні засади формування ринку послуг у соціально-культурній сфері / М.М. Ігнатенко // Економіка та менеджмент культури. – № 2. – НАКККіМ, 2011. – С. 24-28.

41. Ігнатенко М.М. Формування ресурсного потенціалу конкурентоспроможності та соціальної відповідальності аграрних підприємств / М.М. Ігнатенко // Економічна та продовольча безпека України. – 2014. – №1-2. – С. 72-78.

Праці, які додатково відображають результати дисертації: препринти:

42. Ігнатенко М.М. Теоретичні засади формування соціальної відповідальності підприємств та корпорацій аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // Херсон: Айлант, 2015. – 30 с.

43. Ігнатенко М.М. Показники, індикатори та методи оцінки соціальної

відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // Херсон: Айлант, 2015. – 35 с.

Матеріали конференцій:

44. Ігнатенко М.М. Соціально-економічні аспекти активізації агротуристичної діяльності / М.М. Ігнатенко // Участь молоді в розвитку економіки та суспільства України: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 10 березня 2010 р. – К.: НАКККіМ, 2010. – С. 243-246.

45. Ігнатенко М.М. Вдосконалення організації та управління ресурсокористуванням сільських територій / М.М. Ігнатенко // Wschodnie partnerstwo – 2010: materialy VI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemysl. – Volume 2. – Economiczne nauki / Regionalna ekonomika. – Przemysl. Nauka i studia. – С. 37-39.

46. Ігнатенко М.М. Соціально-економічні проблеми та перспективи формування ресурсного потенціалу сільських територій / М.М. Ігнатенко // Продовольчий комплекс України в системі макроекономічного регулювання: матер. II наук. читання, м. Київ, 9 липня 2010 р. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАНУ, 2010. – С. 33-39.

47. Ігнатенко М.М. Управління виробничим потенціалом сільських територій / М.М. Ігнатенко // Nastoleni moderni vedy – 2010: materialy VI mezinarodni vedecko-praktiska konference, Praha, 27.09-05.10.2010 р. – Dil 3. – Ekonomické vedy. Právni vedy. Historie. – Praha. Publishing House “Education and science” s.r.o. – С. 19-23.

48. Ігнатенко М.М. Дорадництво як елемент механізму державної аграрної політики: проблеми та перспективи / М.М. Ігнатенко // Стратегія розвитку фінансово-економічних та соціальних відносин: регіональний аспект : матер. III симпозіуму, м. Харків, 11 листопада 2010 р. – Харків: ХІФ УДУФМТ, 2010. – С. 89.

49. Ігнатенко М.М. Формування соціального менеджменту в аграрній сфері економіки України / М.М. Ігнатенко // Сучасні тенденції економічної теорії і практики: світовий досвід та вітчизняні реалії: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Херсон, 18-19 листопада 2010 р. – Херсон: ХДУ, 2010. – С. 7-11.

50. Ігнатенко М.М. Соціальна робота як основний напрямок соціального менеджменту / М.М. Ігнатенко // Нові напрями в менеджменті: матер. круглого столу, м. Київ, 19 квітня 2011 р. – К.: НАКККіМ, 2011. – С. 29-40.

51. Ігнатенко М.М. Управління розвитком ринку споживчих товарів та послуг / М.М. Ігнатенко // Strategiczne pytania światowej nauki – 2012: materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemysl, 07-15 lutego 2012 r. – Economiczne nauki. – Przemysl. Nauka i studia. – С. 23-25.

52. Ігнатенко М.М. Управління конкурентоспроможністю агропромислового виробництва / М.М. Ігнатенко // Формування конкурентоспроможності економіки: теоретичні, методичні та практичні засади: матер. Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Тернопіль, 26-27 квітня

2012 р. – Ч. 1. – Тернопіль: Крок, 2012. – С. 246-248.

53. Ігнатенко М.М. Зміст та складові соціальної інфраструктури аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // *Aplikované vědecké novinky – 2013: materiály IX mezinárodní vědecko-praktická konference, Praha, 2013 r. – Díl 4. – Ekonomické vědy. Administrativa. – Praha. Publishing House “Education and Science”.* – С. 67-70.

54. Ігнатенко М.М. Соціальна складова зовнішнього середовища формування конкурентоспроможності аграрного виробництва / М.М. Ігнатенко // *Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та фінансування: матер. II Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. викладачів, молодих учених та студентів, м. Херсон, 18-19 листопада 2013 р. – Херсон: Грінь Д.С., 2013. – С.36-38.*

55. Ігнатенко М.М. Фінансово-економічний аналіз розвитку соціальної інфраструктури аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // *Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аудиту та аналізу: теорія, методологія, організація: зб. тез. доп. II Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Херсон, 10-11 грудня 2013 р. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013. – С. 122-124.*

56. Ігнатенко М.М. Значення та регулювання розвитку особистих господарств населення з метою удосконалення соціально-економічної структури аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // *Україна – Польща: Діалог культур в контексті Євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 25-27 вересня 2014 р. – Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія, 2014. – С. 91-95.*

57. Ігнатенко М.М. Інноваційні ресурси підвищення конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості / М.М. Ігнатенко // *Інноваційні засади сталого розвитку національного господарства: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21-22 листопада 2014 р. – Подільський державний аграрно-технічний університет. – Кам'янець-Подільський: Вид. дім “Гельветика”, 2014. – Ч. 1. – С. 151-154.*

58. Ігнатенко М.М. Врахування міжнародного досвіду у методології формування соціальної відповідальності бізнесових структур в Україні / М.М. Ігнатенко // *Настоящи изследвания и развитие – 2015: матер. за 11-а международна научна практична конференция, София, 17-25 януари 2015. – Т. 3. – Икономики. – София. “Бял ГРАД-БГ” ООД. – С. 47-50.*

59. Ігнатенко М.М. Організація та механізми волонтерської діяльності як напряму соціальної відповідальності бізнесу на рівні підприємств харчової промисловості / М.М. Ігнатенко // *Moderní vymoženosti vědy – 2015 : materiály XI mezinárodní vědecko - praktická konference, Praha, 27 ledna – 05 února 2015 r. - Díl 3. – Ekonomické vědy. – Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o. – С. 6-8.*

60. Ігнатенко М.М. Обґрунтування моделей та форм соціальної відповідальності бізнесу на рівні харчових підприємств та корпорацій / М.М. Ігнатенко // *Science and civilization – 2015: materials of the XI International scientific and practical conference, Sheffield, 30 January – 07 February 2015 r. –*

Volume 3. – Economic science. – Sheffield. Science and education LTD. – С. 3-6.

61. Ігнатенко М.М. Проблеми та напрями розвитку соціальної відповідальності та підвищення конкурентоспроможності бізнесових структур / М.М. Ігнатенко // *Strategiczne pytania światowej nauki* – 2015: mater. Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemyśl, 07-15 lutego 2015 r. – Volume 3. – *Ekonomiczne nauki*. – Przemyśl. Nauka i studia. – С. 12-14.

62. Ігнатенко М.М. Методологічні засади та практичні заходи формування соціальної відповідальності харчових компаній і підприємств / М.М. Ігнатенко // *Найновите научни постижения* – 2015: матер. международна научна практична конференция, София, 17-25 март 2015 г. – Т. 3. – *Икономики*. – София. “Бял ГРАД-БГ” ООД. – С. 47-49.

63. Ігнатенко М.М. Складові та рівні соціальної відповідальності харчових підприємств / М.М. Ігнатенко // *Dny vědy* – 2015: mater. mezinárodní vědecko-praktická conference, Praha, 27 března – 05 dubna 2015 r. – Díl 4. – *Ekonomické vědy*. – Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o. – С. 27-29.

64. Ігнатенко М.М. Формування інституціональних засад соціальної відповідальності бізнесу у діяльності харчових підприємств / М.М. Ігнатенко // *Science without borders* – 2015: mater. International scientific and practical conference, Sheffield, 30 March – 7 April 2015 r. – Volume 4. – *Economic science*. – Sheffield. Science and education LTD. – С. 3-5.

65. Ігнатенко М.М. Моделі та складові економічної ефективності соціальної відповідальності бізнесу на рівні харчових підприємств / М.М. Ігнатенко // *Naukowa przestrzeń Europy* – 2015: materiały XI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemyśl, 07-15 kwietnia 2015 r. – Volume 5. – *Ekonomiczne nauki*. – Przemyśl. Nauka i studia – С. 14-16.

66. Ігнатенко М.М. Пріоритети та завдання формування корпоративної соціальної відповідальності аграрних підприємств / М.М. Ігнатенко // *Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні: матер. Причорноморської регіон. наук.-практ. конф.*, м. Миколаїв, 22-24 квітня 2015 р. – Миколаїв: МНАУ, 2015. – С. 66-68.

67. Ігнатенко М.М. Соціальна відповідальність аграрних та харчових підприємств як чинник здійснення міжнародних інтеграційних процесів / М.М. Ігнатенко // *Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. та П'ятнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників*, м. Київ, 14 травня 2015 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, Я.М. Гадзало, М.Я. Дем'яненко [та ін.]. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2015. – С. 370-374.

68. Ігнатенко М.М. Управління аграрними підприємствами та корпораціями на засадах концепції соціальної відповідальності / М.М. Ігнатенко // *Новини на научния прогресс* – 2015: матер. за 11-а международна научна практична конференция, София, 17-25 август 2015. – Т. 2. – *Икономики*. Държавна администрация. – София. “Бял ГРАД-БД” ООД. – С. 32-33.

69. Ігнатенко М.М. Критерії ефективності у методології здійснення соціальної відповідальності агроформувань / М.М. Ігнатенко // Přední vědecké novinky – 2015: mater. mezinárodní vědecko-praktická conference, Praha, 27 srpna – 05 září 2015 r. – Díl 3. – Ekonomické vědy. Administrativa. – Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o. – С. 55-57.

70. Ігнатенко М.М. Формування моделі соціальної відповідальності аграрних підприємств та корпорацій / М.М. Ігнатенко // Proceedings of academic science – 2015: materials of the XI International scientific and practical conference, Sheffield, August 30 – September 7, 2015. – Volume 2. – Economic science. Governance. – Sheffield. Science and education LTD. – С. 23-25.

71. Ігнатенко М.М. Розуміння соціальної відповідальності та механізми її забезпечення на рівні аграрних підприємств і корпорацій / М.М. Ігнатенко // Wschodnie partnerstwo – 2015: mater. Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemysł, 07-15 września 2015 r. – Volume 1. – Ekonomiczne nauki. Państwowy zarząd. Prawo. – Przemysł. Nauka i studia. – С. 30-31.

72. Ігнатенко М.М. Особливості здійснення соціальної відповідальності агроформувань / М.М. Ігнатенко // Научният потенциал на свете – 2015 : матер. за 11-а международна научна практична конференция, София, 17-25 септември 2015. – Т. 2. – Икономики. Държавна администрация. Закон. Философия. История. – София. “Бял ГРАД-БД” ОДД. – С. 3-4.

73. Ігнатенко М.М. Інноваційний розвиток суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки на засадах соціальної відповідальності / М.М. Ігнатенко // Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 17-18 листопада 2015 р. – Житомир: ЖНАЕУ, 2015. – С. 537-540.

АНОТАЦІЯ

Ігнатенко М.М. Формування та розвиток соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, Харків, 2016.

У дисертаційній роботі визначено соціальну відповідальність як важливу категорію та складову частину діяльності суб'єктів господарювання агросфери, її чинники, принципи та форми, розроблено механізми та інструменти поширення та управління розвитком. Розроблено методологічні засади, у т.ч. показники, критерії, індикатори соціальної відповідальності, методи та моделі її здійснення, інструменти планування та прогнозування. Здійснено оцінку та аналіз ефективності діяльності аграрних та переробних підприємств як суб'єктів соціальної відповідальності. Визначено вплив соціальної відповідальності на зайнятість працівників, екологічні складові діяльності та органічне виробництво, ділову репутацію, виявлено проблеми і тенденції її поширення.

Обґрунтовано механізми, інструменти та засоби підвищення соціальної відповідальності, визначено доцільність використання інновацій при її здійсненні та управлінні нею, виявлено резерви фінансово-інвестиційного забезпечення. Розроблено концептуальні засади удосконалення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання агросфери на засадах державної підтримки та використання інституційних регуляторів, визначено провідну роль державно-приватного партнерства у цьому процесі, запропоновано форми участі аграрних та переробних підприємств у реалізації значимих та пріоритетних програм і проектів розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: соціальна відповідальність, суб'єкти господарювання, агросфера, мотиви, форми, механізми, фонди, виробництво, ефективність, працівники, зайнятість, екологія, органічна продукція, ділова репутація, доброчинність, інновації, інвестиції, інститути, партнерство, програми, стратегії, управління.

АННОТАЦИЯ

Игнатенко Н.Н. Формирование и развитие социальной ответственности субъектов хозяйствования аграрной сферы экономики: теория, методология, практика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (за видами экономической деятельности). – Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенко, Харьков, 2016.

В диссертационной работе осуществлено обоснование социальной ответственности субъектов хозяйствования агросферы как определяющей категории их эффективного развития в условиях динамичных производственно-экономических инноваций, становления органического земледелия, необходимости экологизации и качественного продовольствия, повышения занятости и социальных стандартов жизнедеятельности.

Социальная ответственность предприятий агросферы определяется как их способность совмещать основную деятельность с целенаправленными социальными действиями на благо собственного персонала, гражданского общества, охрану окружающей среды, реализацию общественно значимых программ. При этом производство качественной, экобезопасной и социально доступной продовольственной продукции с подлинной маркировкой и соответствующей стандартам обосновывается как основа их социальной ответственности, учитывая исключительную социальную направленность и специализацию, значимость в национальном хозяйстве, в воспроизводстве населения в целом.

Механизмы формирования и осуществления социальной ответственности на уровне предприятий агросферы охватывают мотивационные, организационно-экономические, инновационные, финансово-инвестиционные, институциональные составляющие. В зависимости от стадии формирования, проблем и тенденций развития, специфики основной деятельности, они могут

иметь различную конфигурацию и структуру, направленность, сроки и последовательность применения, обеспечивающих тактику и стратегию управления развитием социальной ответственности, согласованность её проявлений в интересах различных стейкхолдеров и бенефициаров.

Методы и формы осуществления социальной ответственности субъектов хозяйствования агросферы предусматривают прямую помощь персоналу, разовые выплаты и инвестирование, реализацию проектов и программ, социальные мероприятия, содержание благотворительных фондов, волонтерство, обучение, PR-акции, партнерство. К проблемам их применения в Украине относится, прежде всего, непубличность отчетности. Основные модели социальной ответственности определяются как европейская, британская, американская, японская (азиатская), смешанная, постсоветская по степени присутствия государственных институтов в её осуществлении, а также прямого и непрямого воздействия по способу финансирования. Они согласуются с национальными и международными нормативно-законодательными актами, стандартами по СО.

Ресурсы, структура, уровень социальной ответственности предприятий агросферы зависят от эффективности их функционирования. Выявлено, что они занимают третье место после предприятий металлургии и тяжелого машиностроения в структуре ВВП, бюджетообразовании и экспортном потенциале, по стоимости основных фондов и численности занятых работников. Им принадлежат ведущие позиции по объемам производства, темпам роста, рентабельности. Однако финансово-экономическая устойчивость характерна, преимущественно, для крупных предприятий, агрохолдингов и корпораций, среди малых и средних около 30% являются убыточными. Поэтому условия формирования социальной ответственности являются неравными. В 2013 г. на благотворительность было потрачено более 468 млн. грн., что составляет, в среднем, 8,4 тыс. грн. на одно предприятие или 10,2 грн. на одного жителя, что недостаточно, особенно на фоне прибылей крупных корпораций. Вызовом социальной ответственности является сокращение занятости и падение уровня жизни сельских жителей, экологические проблемы, медленное развитие органического земледелия, уровень качества пищевой продукции, деловая репутация и имидж отечественных товаропроизводителей.

Стратегии управления развитием социальной ответственности субъектов хозяйствования агросферы должны учитывать результаты основной деятельности, финансово-экономические источники, экологические и социальные проблемы, личные морально-этические качества менеджеров и владельцев, государственную поддержку и рыночные позиции. Они предусматривают совершенствование механизмов осуществления на основе учета результатов мониторинга, оценки и диагностики, аудита и контроля предыдущих управленческих решений, SWOT-анализа внутренней и внешней бизнес-среды. В каждом отдельном случае целесообразно применять разные стратегии – маркетинговые, ресурсные, роста, уменьшения, стабильности и диверсификации направлений развития.

Резервы финансово-инвестиционного обеспечения социальной ответственности предприятий агросферы кроются в рациональном распределении их прибылей, сокращении непроизводительных расходов, унификации форм и методов осуществления, использовании специальных фондов для эффективной реализации разовых социальных мероприятий и программ с целью концентрации ресурсов. Государственная поддержка социальной ответственности основывается на использовании институциональных регуляторов в сфере органического производства, безопасности продовольственной продукции, природопользования и экологии, трудового законодательства и социально-трудовых отношений. Она предусматривает мотивацию и использование морально-этических стимулов, стандартов, соответствующих ЕС. В целом ее распространение основывается на принципах инструментальной концепции организации общества.

Социальные программы являются наиболее распространенной формой социальной ответственности крупных предприятий и корпораций агросферы. Они обосновываются в направлении увеличения объемов экологически чистой продукции, органического производства, повышения производительности персонала, внедрения инноваций, разработки учебных программ, культурных и спортивных мероприятий, программ развития сельских территорий. Условием успешного их осуществления является участие представителей местных общин и органов местного самоуправления.

Ключевые слова: социальная ответственность, субъекты хозяйствования, агросфера, мотивы, формы, механизмы, фонды, производство, эффективность, персонал, занятость, экология, органическая продукция, деловая репутация, благотворительность, инновации, инвестиции, институты, программы, стратегии, управление.

SUMMARY

Ignatenko M.M. Formation and development of social responsibility of economic entities of the agrarian sphere of economy: theory, methodology, practice. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of economic Sciences, specialty 08.00.04 – Economics and enterprises management (by types of economic activity). – Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture, Kharkov, 2016.

In the thesis defined social responsibility as an important category and component of the activities of agricultural subjects, the factors, principles and forms developed mechanisms and instruments of dissemination and development management. Developed methodological principles, including indicators, criteria, indicators, social responsibility, methods and models for its implementation, tools, planning and forecasting. Performed evaluation and analysis of efficiency of agricultural and processing enterprises as subjects of social responsibility. The influence of social responsibility on employment of workers, environmental factors in the activities and organic production, business reputation, problems and trends of its distribution.

Mechanisms, tools and means to enhance social responsibility, the expedience of using the innovation during its implementation and management of identified reserves of financial and investment support. The conceptual basis of improvement of social responsibility of subjects of agro sphere based on state support and the use of institutional controls, the leading role of state-private partnership in this process, the proposed form of participation of the agricultural and processing enterprises in the implementation of vital and priority programs and projects of civil society development.

Key words: social responsibility, economic entities, agriculture, the motives, forms, mechanisms, funds, production, efficiency, employees, employment, ecology, organic products, business reputation, charity, innovations, investments, institutions, partnerships, programs, strategies, management.

Підписано до друку 17 лютого 2016 р. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Обсяг: 1,3 ум.-друк. арк.; 1,3 обл.-вид. арк.
Наклад 100 прим. Замовлення № 233

Видавництво ТОВ “Щедра садиба плюс”
Свідоцтво суб’єкта виробничої справи:
серія. ДК № 4666 від 18.12.2013 р.
61052, Україна, м. Харків, вул. Ярославська, 11
(057) 754-49-42

Надруковано у ТОВ “Смугаста типографія”
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевського, 28а.

“Zebrine printing office” Ltd